

Een toekomst voor (wand)kunst in Nagele

Een inventariserend rapport van (wand)kunst in een wederopbouwgebied

November 2016

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Kunstuitingen Nagele, wat was er en wat is er nog?	8
De kerken in Nagele	9
Drie glas-in-lood ramen van Berend Hendriks, gemaakt voor de Nederlands Hervormde kerk (Ring 7)	11
De ploeger/ Heilige Isidorus (Frank Nix), Voormalige St. Isidoruskerk	16
Kruis, Voormalige St. Isidoruskerk	18
Draadplastiek 'Clown', café-restaurant "het Schokkererf"	20
De voormalige Titus Brandsmaschool (Ring 1)	22
Reliëf sportende figuren, Wijkspportgebouw	27
Glazen bouwstenen motief Tarwehof	28
Wandschildering "EENS VISCH, THANS GRAAN"	29
Conclusies en aanbevelingen	30
Bijlagen	34
1. Inventarisatie kunstobjecten Nagele	35
2. Krantenartikel Stentor 4 december 2010: <i>'Kunst uit de gymzaal van Nagele gered'</i>	77
3. Literatuurlijst	78
Colofon	83

Inleiding

Project Nagele

Het dorp Nagele heeft altijd al op veel (inter-) nationale belangstelling kunnen rekenen van architecten, architectuurhistorici, sociaal-geografen en stedenbouwkundigen. Nu, meer dan vijftig jaar na de start van de bouw kampt het dorp hier en daar met fysieke achteruitgang en een lichte daling en vergrijzing van de bevolking. Het woningaanbod sluit onvoldoende aan bij de hedendaagse vraag en het draagvlak voor voorzieningen is teruggelopen. Gebouwen staan leeg en geven het dorp op die plekken een verloederde indruk. Zonder ingrijpen zullen de kwaliteiten van Nagele van weleer langzaam vervagen. Daarom zijn plannen ontwikkeld om Nagele een nieuwe toekomst te geven met een belangrijke rol voor het erfgoed. Het dorp staat aan de vooravond van een nieuw hoofdstuk in haar geschiedenis. Plannen voor Nagele zijn uitvoerig onderzocht tijdens het Onderzoekslab Nagele (2009), een initiatief van de Rijksbouwmeester. Daarna volgde een Ontwerplab Nagele (2010) onder leiding van architect Pi de Bruijn. Voor het vervolg ontbraken tot dan toe de financiële middelen en een uitvoeringsstrategie.

Nagele is aangemerkt als nationaal wederopbouwgebied in de beleidsnota Kiezen voor Karakter, Visie Erfgoed en Ruimte, De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) heeft daarom een financiële bijdrage van het uitvoeringsprogramma van de Visie Erfgoed en Ruimte aan Nagele toegekend. De gemeente Noordoostpolder en de provincie Flevoland dragen eveneens een substantieel bedrag bij. Voor de RCE is Nagele een voorbeeldproject. Dit betekent dat veel belang wordt gehecht aan kennisontwikkeling en het generiek uitdragen van de kennis die in dit project wordt opgedaan. Dat komt dan weer ten goede bij de aanpak van naoorlogs erfgoed in andere gebieden.

Doel rapport

Dit rapport maakt deel uit van het project Nagele dat binnen het Uitvoeringslab wordt uitgevoerd. Nagele is een voorbeeldproject waarbij architectuur, stedenbouw en kunst integraal benaderd worden. Omdat Nagele redelijk klein en compact is en er (nog) relatief weinig kunstuitingen uit de wederopbouwperiode aanwezig zijn, kan dit op eenvoudige wijze gebeuren. Het doel van dit rapport is allereerst een overzicht te krijgen van de aanwezige kunst in Nagele. Daarbij is het van belang te bepalen wat daarvan gerekend kan worden tot topstukken en uitingen die voornamelijk kenmerkend zijn voor de wederopbouwperiode. Enerzijds om verwaarlozing of vernietiging te voorkomen en anderzijds om een aanzet te geven voor ideeën over behoud en beheer van deze spaarzame kunstuitingen. Anderzijds is het doel om met dit overzicht een discussie op gang te brengen om te achterhalen wat bewoners en bezoekers van Nagele belangrijk vinden. Dit rapport en de uitkomsten van gesprekken met bewoners en bezoekers van Nagele en het museum van Nagele kunnen ingezet worden bij toekomstige ontwikkelingen omdat het inzichtelijk maakt hoe kunst de woon- en leefomgeving kan verrijken. Dit rapport biedt tevens aanknopingspunten voor een aanpak die ten goede komt aan behoud en ontwikkeling van (wederopbouw-)kunstuitingen in Nagele.

4

Afbakening rapport

De RCE heeft het initiatief voor en de uitvoering van deze rapportage op zich genomen. Gekeken is naar kunstelementen die als toevoeging in of aan het gebouw zijn aangebracht vanaf de wederopbouwperiode tot nu, met als focus de wederopbouwperiode tot circa 1965. Hoewel een en ander verloren is gegaan, heeft Nagele nog steeds een aantal kunstuitingen uit de wederopbouwperiode die de moeite waard zijn om te behouden. Deze uitingen concentreren zich vooral bij/in de gebouwen met bijzondere functies en op bijzondere locaties. Recente kunst in Nagele wordt vooral toegepast in de openbare ruimte.

De methodiek van het onderzoek heeft zich beperkt tot literatuuronderzoek, het bestuderen van historisch en actueel beeldmateriaal en het navraag doen bij partners zoals Museum Nagele (Anjo Geluk), de Gemeente Noordoostpolder (Arjen van den Berg) en de kerkelijke gemeenten. Een oproep voor beeldmateriaal in Dorpsmagazine Nagelezen en op webzine Nagele-on-line (oktober 2014) leverde nagenoeg geen resultaat op. Gesprekken met bewoners, oud-bewoners en input van Dorpsbelang Nagele heeft wel relevante informatie opgeleverd. Hierdoor was het mogelijk een goed beeld te krijgen van de beginjaren van het dorp.

Bouwen na de Tweede Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog is in Nederland veel gebouwd. Het herstel van de oorlogsschade is voortvarend ter hand genomen, in relatief korte tijd zijn stadscentra herbouwd. Bovendien zijn er talloze nieuwe woonwijken uit de grond gestampt omdat er door de snelle toename van de bevolking grote vraag was naar woningen en nieuwe openbare gebouwen zoals gemeentehuizen, provinciehuizen, stations, ziekenhuizen, postkantoren, bioscopen en theaters. Ook zijn er in Nederland na 1945 honderden nieuwe kerken gebouwd.

Daarnaast is er gebouwd aan nieuwe gebieden, zoals de Noordoostpolder. Na drooglegging in 1942 is begonnen met planvorming voor de inrichting, bewoning en de kolonisatie. Dorpen zijn gesticht en het moment waarop is bepaald door de voortgang van de ontginningen. In deze context is het dorp Nagele gebouwd. Het is genoemd naar het eiland Nagele, gelegen tussen Schokland en Urk.

Het bijzondere karakter van Nagele: Hypermodern dorp met de glamour van een 'village green'

De dorpen in de Noordoostpolder (NOP) zijn grotendeels ontworpen in de stijl van de Delftse School. Nagele vormt hierop een uitzondering. Het dorp is uniek omdat het een resultaat is van een intensief ontwerpproces van toonaangevende modernistische architecten van "de 8" (Amsterdam) en "Opbouw" (Rotterdam) die op een bijzondere manier met elkaar hebben samengewerkt. De hoofdstructuur en de architectuur is in samenhang ontworpen en de toegepaste ontwerpprincipes weerspiegelen de denkbeelden van het modernisme tijdens de wederopbouwperiode. Naast vooruitgang en nieuwe bouwmethoden waren licht, lucht en ruimte belangrijke uitgangspunten.

De directie van de Wieringermeer had in een programma van eisen opgenomen dat de gezindten evenredig vertegenwoordigd moesten zijn in het dorp en welke gebouwen het dorp zou moeten bevatten. Vanwege de naar de levensbeschouwing heterogene bevolking werd gedacht aan kerken en scholen voor al die verschillende gezindten.. Zo stonden er drie kerken gepland (wat er uiteindelijk vier zijn geworden) en drie scholen en verder consultatiebureau (is een sportwijkgebouw geworden), postkantoor, spuitenhuisje (brandweergebouw), een café-hotel met functie van busstation ('t Schokkererf), een sportterrein, zwemgelegenheid, begraafplaats, een industrieterrein en verder circa 300 woningen, winkels en ambachtsbedrijven.

Binnen de totale voor het dorp afgegrensde ruimte hebben de architecten een centrale ruimte gecreëerd ten behoeve van de sociale en culturele voorzieningen. Deze zijn bewust niet over het hele dorp verspreid om een gemeenschapsgevoel te creëren. Om dat centrale middenterrein is als een beschermende mantel de bebouwing en een groene omzoming in de vorm van beplanting aangebracht. Bij wijze van overgangszone zijn boomblokken toegepast en door middel van vizieren zijn woonhoven van elkaar gescheiden. De winkels, het dorps huis en parkeergelegenheid zijn geclusterd bij de entree van het dorp. Het geheel is ruim opgezet.

De scholen zijn ontworpen door Aldo van Eyck en Daniël van Ginkel, de kerken door Van den Broek en Bakema (Gereformeerde kerk), Van de Kuilen (Hervormde kerk en de Gereformeerde kerk 'Vrijgemaakt') en Taen en Nix (rooms-katholiek kerk, nu Museum Nagele), de Noorderwinkels zijn van Ernst Groosman en de Zuiderwinkels van Van den Broek en Bakema en Romke Romke de Vries. De woningen in strokenbouw zijn in duo's ontworpen door onder andere Gerrit en Jan Rietveld, Mart Stam en Wim van Bodegraven, en Ernst Groosman en Lotte Stam-Beese. Deze zijn als woonhoven verkaveld rondom een groene binnenruimte. Mien Ruys en Wim Boer als landschapsarchitecten waren verantwoordelijk voor de uitwerking van de groeninrichting. Het ontwerp van de begraafplaats is van de hand van Mien Ruys.¹

Monumentale kunst in de wederopbouwperiode

In veel van de gebouwen die na de oorlog zijn gebouwd bevindt zich monumentale kunst die wanden, gevels, trappen, vloeren en plafonds siert. Het was ook de wens van het kabinet dat er veel aandacht aan kunst zou worden besteed. Naast het feit dat het werkgelegenheid bood aan beeldend kunstenaars, werd het ook gezien als een goed middel tot volksoopvoeding. Theoloog prof. Dr. G. van der Leeuw (1890- 1950) die minister van Onderwijs Kunsten en Wetenschap was vond dat het volk moest worden opgevoed en persoonlijkheidsvorming en gemeenschapszin moest worden bijgebracht. Kunst was volgens hem haar plaats in de samenleving kwijtgeraakt. Dit kwam door het ontbreken van een gemeenschappelijk ideaal, een esthetische element in de opvoeding en de economische middelen om kunst onder alle bevolkingslagen te verspreiden. De overheid moest kunst en samenleving weer nader tot elkaar brengen en de kunstenaar zijn maatschappelijke functie teruggeven.

Kunstenaars op hun beurt hebben met hun werk uiting aan de gevoelens van optimisme gegeven. Het verlangen naar harmonie en verbondenheid, die nodig waren om het land op te bouwen, is ook in hun kunst tot uitdrukking gebracht. Samen met de architecten is veelal een synthese van beeldende kunst en architectuur nagestreefd. Verrassend is de grote diversiteit van de kunstwerken, zowel qua gebruik van verschillende technieken, de gebruikte stijlen (van realistisch tot abstract) alsook wat betreft de gekozen onderwerpen (van alledaags tot symbolistisch). Zo was er bijvoorbeeld in nieuw gebouwde kerken sprake van bijzonder vormgegeven ramen. Nieuwe constructietechnieken maken het mogelijk dat een groot deel van de wanden geen dragende functie hebben. Ook door toepassing van grote spanten in beton of hout kan een groot oppervlak met glas worden gevuld.

¹ Blom, A., en Timmer, P., 'Een grensverleggend dorp', Tijdschrift van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014, nr.2, pp.16-17.

Behalve glas-in-lood is ook glas-appliqué en glas-in-beton toegepast. Door de omvang en de kleurwerking heeft het licht zodoende een bijzondere invloed op de sfeer in de ruimte en de beleving van de ruimte.

Het is opmerkelijk dat na 1945 monumentale kunst zowel in katholieke kerken alsook in protestantse kerken is toegepast. Protestanten beschikten niet over een traditie in deze. Oorzaak voor deze wending was een pleidooi dat is uitgedragen in het rapport 'Beginnselen van kerkbouw' in 1954. Een speciale commissie bracht dit rapport uit aan de Synode van de Nederlands Hervormde Kerk nadat er sinds 1949 besprekingen plaatsvonden waarin problemen van kerkbouw werden bestudeerd naar aanleiding van nieuwe ontwikkelingen in de kerkgemeenschap. Het rapport biedt suggesties hoe liturgie en architectuur samen zouden kunnen gaan en bevat hoofdstukken over ruimtevormen en ruimte-indelingen, torens en klokken, moderne materialen en constructies, de diensten in het kerkgebouw, de liturgie en het liturgisch centrum, de plaats voor het orgel en zangerskoor, de inrichting en meubilair, de akoestiek, dag- en kunstverlichting, verwarming en over beeldende en decoratieve kunsten, symboliek en kerknamen. Dit rapport was de wegbereider voor toepassing van kunst in protestantse kerken, waar dat voorheen niet of nauwelijks gebruikelijk was.

Waar werd de kunst van betaald?

De Rijksbouwmeester G. Friedhoff (1892-1970) was ervan overtuigd dat verschillende disciplines samen moesten werken om zo een hoogwaardig product te kunnen leveren. Monumentale wandkunst kon tevens een bijdragen aan de werkgelegenheid en de volksopvoeding. Vandaar dat Friedhoff zich flink heeft ingezet om na de oorlog de percentageregeling op de agenda te krijgen.

In 1946 werd een voorstel ingediend om een percentage van de bouwkosten van zowel particuliere –als overheidsgebouwen aan kunsttoepassingen te besteden. De besteding aan kunst werd niet verplicht gesteld, omdat dat teveel overheidsbemoeienis zou zijn en de kwaliteit van de kunst hiermee niet gewaarborgd was. In 1951 werd het eerdere voorstel geformaliseerd in de vorm van een percentageregeling. Dit betekende dat 1,5 % van de bouwsom van rijksgebouwen kon worden gebruikt voor het verschaffen van een opdracht aan een beeldend kunstenaar. In 1953 werd ook bij door het Rijk gesubsidieerde gebouwen voor Middelbaar en Hoger onderwijs 1% van de bouwsom besteed aan beeldende kunst. Gemeenten konden ervoor kiezen om gebruik te maken van zo'n soort regeling bij de bouw van lagere scholen en gebouwen voor gemeentelijke diensten en instellingen. In de omschrijving bij deze regeling stond dat dit deel van de bouwsom kon worden besteed aan decoratieve aankleding van het gebouw. Dat wilde zeggen: "Het aanbrengen van vaste kunstwerken van monumentaal karakter, bestemd voor een vooraf bepaalde plaats". Een dergelijke regeling was overigens niet typisch Nederlands. Ook in Frankrijk, Duitsland, Zweden, Italië en Denemarken was een vergelijkbare regeling in het leven geroepen.²

Waar in het algemeen in Nederland mede in het kader van de percentageregelingen geld beschikbaar was om een deel van de bouwsom te besteden aan kunst bij bouwprojecten, is dat in Nagele amper het geval geweest. Onderzoek in het kader van dit rapport heeft daarvoor geen concrete redenen en aanwijzingen gevonden, behalve de conclusie dat in de Noordoostpolder waarschijnlijk geen gebruik is gemaakt van de regeling voor Nagele. Met het aantal gebouwen van openbaar nut in het programma van eisen, zouden er voldoende kansen liggen om deze te verfraaien door middel van wandkunst. Dat deze niet benut zijn heeft vermoedelijk verschillende oorzaken. De Noordoostpolder als gemeente werd bijvoorbeeld pas in 1962 ingesteld. Omdat Nagele geen zelfstandige gemeente is beschikt het niet over een eigen gemeentehuis en gebouwen van gemeentelijke diensten waarin wandkunst zou kunnen zijn aangebracht. Verder beschikten de opdrachtgevers over weinig geld waardoor er bij de bouw voor sobere vormgeving en weinig luxueuze materialen is gekozen. Slechts in een klein aantal gevallen is (wand-) kunst aangebracht.

² Peet, C. van der en Steenmeijer, G (red.), *De Rijksbouwmeesters*, Rotterdam 1995 p 546; Jansen, W., *Kunstopdrachten van de Rijksgebouwendienst na 1945*, Rotterdam 1995 p p. 12-13; Haartsen, T., *De wand des tijds. Monumentale kunst rond de jaren 50*, Nuth 2002 pp. 8-11

Kunstuitingen Nagele, wat was er en wat is er nog?

Bijlage 1 geeft een compleet overzicht van de geïnventariseerde kunstuitingen in Nagele, toen en nu. Een aantal wederopbouw kunstuitingen in Nagele wordt in dit hoofdstuk uitgelicht.

Locatie

Referentienummer zie bijlage 1

1. Nederland Hervormde kerk (Ring 7)	object 7.0
o Glasappliqué ramen van Berend Hendriks	object 7.7
2. Voormalige St. Isidoruskerk (Ring 23)	object 2.0
o 'De Ploeger' van Frank Nix	object 2.9
o Kruis op St. Isidoruskerk	object 2.6
3. Schokkererf	object 1.0
o Draadplastiek 'Clown' van Teus van de Berg,	object 1.4
4. Voormalige Titus Brandsmaschool	object 3.0
o Keramisch beeld Titus Brandsma, maker onbekend	object 3.8
5. Wijk sportgebouw	object 4.0
o Reliëf sportende figuren	object 4.1
o Muurschildering sporters	object 4.2
o Letters WIJKSPORTGEBOUW	object 4.6
6. Glazen bouwstenen motief Tarwehof	object 9.0
7. Wandschildering 'Eens Visch, thans graan'	object 12.1

De kerken in Nagele

In Nagele zijn vier kerken gebouwd. Voor alle gezindten één. Elke kerk beschikte over eigen vergader- en catechisatie ruimtes, maar er was maar één kerk die een echte kerktoeren kreeg. Indertijd was het niet gebruikelijk dat iedere kerkgemeenschap een eigen toren kreeg, één verticaal accent waarmee van verre een (sub) centrum kon worden aangeduid was afdoende.³ Die eer viel in Nagele ten deel aan de Gereformeerde kerk.(1960) aan de Ring 15, gebouwd naar een ontwerp van architectenbureau Van den Broek en Bakema en een Rijksmonument

De Nederlands Hervormde kerk (1960) en de Gereformeerde kerk 'Vrijgemaakt' (1961) bevinden zich respectievelijk aan de Ring 7 en 5 in de centrale ruimte van het dorp. Beide zijn ontworpen door de Amsterdamse architect Wouter van de Kuilen (1923-2003). De rooms-katholieke St. Isidoruskerk (1960-1962) aan de Ring 23 is ontworpen door Theo Taen (1889-1970) en Thomas Nix (1904-1998).

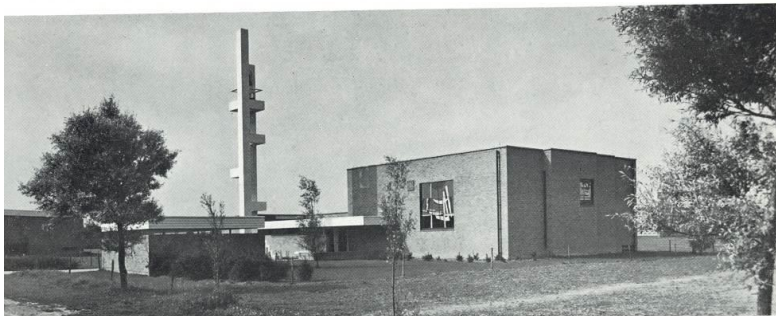
De Nederlands Hervormde kerk (1960)

De Hervormde kerk heeft een vierkante plattegrond.⁴ Een aantal krachtige vierkante vormen zijn als het ware naast elkaar geplaatst en zijn voorzien van een plat dak. Zowel binnen als buiten zijn gele bakstenen in het zicht gelaten. Beeldbepalend is een van het kerkgedeelte losstaande betonnen klokkentoren bestaande uit twee kolomvormige staanders met een aantal horizontale verbindingen (afb. 3).

De kerkruimte zelf is zo ingericht dat alle aandacht uitgaat naar de achterwand waar de liturgische handelingen plaats kunnen vinden (afb. 14). Het middendeel van de kerkvloer waar de vaste en met kunstleer bekleedde kerkbanken zich bevinden, ligt iets verlaagd ligt ten opzichte van de omloop en wordt geaccentueerd door houten vloerdelen en door een vierkant hangend frame aan het plafond waarin de verlichting is aangebracht. Dit vormt een materiaal- en kleurcontrast met de verhoogde delen die met grijze betonnen tegels zijn belegd. Op de omloop bevindt zich rechts gezien van de gemeente een orgel, gebouwd door orgelbouwer Marcussen uit Aabenraa (Denemarken) en nog een drietal banken (voor een zangkoor) die achter een verhoging zijn geplaatst. Er is links voor in de kerkzaal een doopvont van wit marmer op een metalen poot, deze krijgt een bijzonder lichtaccent door twee horizontale glasstroken die vlak boven de vloer zijn geplaatst. Licht speelt een belangrijke rol in deze kerk en komt uit drie richtingen. Behalve het langwerpige raam boven de vloer is boven de avondmaalstafel een raam geplaatst in de achterwand en rechts aan de zijde van het orgel bevindt zich boven de zijbanken een derde raam.

9

4. de Nederlands-hervormde kerk vanuit het noordoosten gezien

Afb. 1 (Voormalig) Nederlands Hervormde kerk, situatie begin jaren 60, (foto Kuilen, W. van de, 'Kerken te Nagele (N.O.P)' Bouwkundig Weekblad 81 (1963) 22, pp. 414-419)

Afb. 2 (Voormalig) Nederlands Hervormde kerk situatie 2011 (foto: reliwiki)

³ Dettingmeijer, R., 'De kerk uit het midden: van godshuis tot 'een ander huis'. Het belang van de kerken in de Wederopbouw', *KNOB Bulletin* 101 (2002) 1 p. 2

⁴ Overbosch, W.G., 'Over de Gereformeerde kerk te Nagele', radiotoespraak I.K.O.R. op 28 januari 1962, in: Mededelingen G. van der Leeuw-stichting (1961) 21, pp. 916-922.

Afb. 3 Voormalig Nederlands Hervormde kerk begin jaren 60

(foto uit: Kuilen, W. van de, 'Kerken te Nagele (N.O.P)' Bouwkundig Weekblad 81 (1963) 22, pp. 414-419)

Afb. 4 Situatie november 2013 (foto: Jan van Galen, beeldbank RCE)

Drie glas-in-lood ramen van Berend Hendriks, gemaakt voor de Nederlands Hervormde kerk (Ring 7) Object 7.7

De drie glasappliqué ramen zijn ontworpen door kunstenaar Berend Hendriks (1918-1997). Op afbeelding 3 en 5 is het raam met de Ark van Noach te zien in de oorspronkelijke setting boven de avondmaalstafel. Op afbeelding 6 is het raam in de rechter zijmuur te zien waarop de vuurkolom is afgebeeld die het volk Israël de weg wees door de woestijn. In de linkerzijmuur is het lage raam te zien waarin de doortocht door de woestijn is verbeeld, zie afbeelding 7 en 8.⁵

In een publicatie over de beeldende kunst van Hendriks in Nederlandse kerken staat verwoord dat “De opdracht was om in de ramen motieven aan te brengen die verband houden met de drooglegging van de Noordoostpolder. Het raam (ca. 1,75 m hoog en breed) in de aandachtswand herinnert met het beeld van de Ark van Noach aan de zondvloed. De uittocht uit Egypte en de doortocht door de Rode Zee (Exodus 13 en 14) zijn verwerkt in het lange smalle raam (hoog 0.70 m, breed 11.10 m) in de zijmuur en in het vierkante raam (ca. 3.15 bij 3.15 m) in de tegenoverliggende muur. Het gebeuren wordt aangeduid in sterk geabstraheerde vormen. In het lange raam o.a. mensen onderweg en golven water. In het vierkante raam de wolkkolom, de vuurkolom en de opgaande zon.”⁶

In de periode 1949 – 1965 voerde Hendriks meer dan honderd monumentale opdrachten uit in verschillende technieken, variërend van wandschilderingen, sgraffito's, mozaïeken in baksteen en glas, intarsia's in linoleum, wandkleden, sculpturen in beton en metaal en diverse typen glasramen⁷. Glas-in-loodramen, glas-in-betonramen en glasappliqué ramen maakten de helft van het monumentale werk uit. In de bloeitijd had hij in zijn eigen atelier vijf medewerkers in dienst die hielpen de werken uit te voeren.

Afb. 5. interieur (foto's <http://kerken.eldoc.ub.ruq.nl/root/N/Nagele/dscf31461/>)

Afb. 6 interieur (foto <http://kerken.eldoc.ub.ruq.nl/root/N/Nagele/dscf31461/>)

⁵ Het raam met de Ark van Noach bevindt zich tegenwoordig in de Gereformeerde kerk, tegen de achterwand van het liturgisch centrum. Zie de objectbeschrijving voor opname van de Gereformeerde kerk te Nagele in het Rijksmonumentenregister, <www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/u4/Nagele%2C%20Geref.%20Kerk.pdf> (13 november 2013).

⁶ Steensma, R., Beeldende kunst van Berend Hendriks in Nederlandse kerken, Overdruk uit Jaarboek voor Liturgie-onderzoek nr 1, 1985, pp. 156-157

⁷ Een intarsia is een vorm van inlegwerk.

Uitvoeringslab Nagele

Afb. 7. interieur (foto's <http://kerken.eldoc.ub.rug.nl/root/N/Nagele/dscf31461/>)

Afb.8. interieur (foto's <http://kerken.eldoc.ub.rug.nl/root/N/Nagele/dscf31461/>)

Afb. 9. interieur (foto's <http://kerken.eldoc.ub.rug.nl/root/N/Nagele/dscf31461/>)

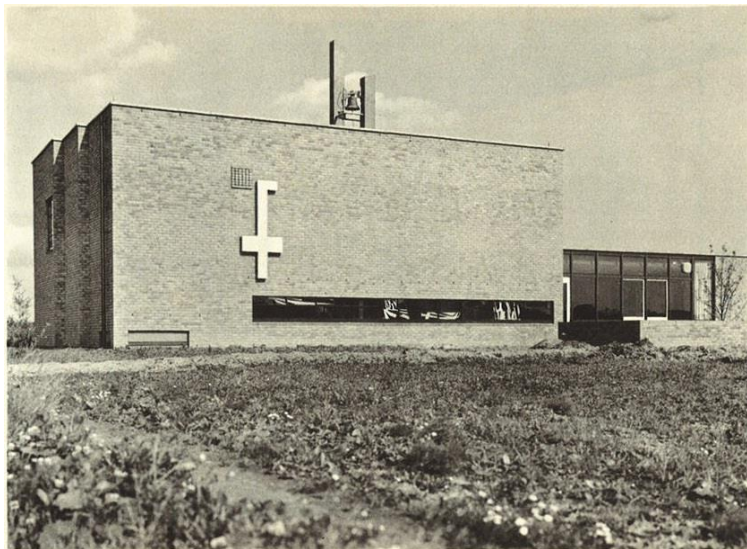
Afb.10. interieur (foto's <http://kerken.eldoc.ub.rug.nl/root/N/Nagele/dscf31461/>)

Afb. 11. interieur (foto's <http://kerken.eldoc.ub.rug.nl/root/N/Nagele/dscf31461/>)

Wie was Berend Hendriks?

Hendriks was een invloedrijk en belangrijk kunstenaar op het gebied van monumentale wandkunst. Hij streefde in zijn oeuvre de synthese tussen de verschillende kunsten na en heeft dit behalve in zijn kunstuitingen ook in publicaties expliciet uitgedragen. Opgeleid in Amsterdam aan de Rijksnormaalschool voor tekenleraar en de Rijksacademie van Beeldende Kunsten ontwikkelde Hendriks een stijl die aanvankelijk realistisch was maar die later abstracter en expressionistischer werd. Lessen in 'monumentaal' kreeg hij op de Rijksacademie tussen 1943 en 1947 van Heinrich Campendonk (1889-1957) die zich in zijn onderwijs intensief bezighield met glas in lood als tak van de monumentale schilderkunst. Na zijn opleiding werd Hendriks lid van de vakgroep wandschilders van de Gebonden Kunstenfederatie. Maar bij gebrek aan opdrachten eind jaren veertig begon hij met vrij werk en nam daarmee deel aan belangrijke tentoonstellingen. Er volgden meerdere lidmaatschappen waaronder die bij de Vereniging van Beoefenaars der Monumentale Kunsten. Hendriks speelde een actieve, invloedrijke en sturende rol binnen de figuratief-expressieve monumentale kunsten. Bijvoorbeeld door te schrijven in *Forum*, het maandblad voor architectuur en gebonden kunst dat werd uitgegeven door onder meer de architecten van 8 en Opbouw. Hij was goed bekend met hun opvattingen.

Westelijke gevel van de Hervormde kerk te Nagele. De uitspringende nissen van het liturgisch gedeelte zijn aan de Noordelijke muur links duidelijk af te lezen. Rechts de aanschakelbare zaalruimte. - Foto 'Publicam', Hilversum.

Afb. 12 De Nederlands Hervormde kerk in begin jaren 60
(foto uit: Overbosch, W.G., 'Over de Hervormde kerk te Nagele'; radiotoespraak, I.K.O.R. op 21 januari 1962, in Mededelingen G. van der Leeuw-stichting (1961) 21, pp. 908-915)

Afb. 13 Situatie november 2013 (foto Jan van Galen, beeldbank RCE)

Afb 14. Oorspronkelijke situatie (1961): Links het brede glas-in-lood raam, rechts het kleine glas-in-lood raam (foto uit: Woensel, J.T.W.H. van, Kerkopbouw en kerkbouw in de IJsselmeerpolders, Lelystad 1996 pp.159-164)

Afb. 15 Oorspronkelijke situatie grote glas-in-lood raam (Foto uit: Overbosch, W.G., 'Over de Hervormde kerk te Nagele; radiotoespraak I.K.O.R. op 21 januari 1962 (foto uit Mededelingen G. van der Leeuw-stichting (1961) 21, pp. 908-915)

Kunstuitingen van Hendriks in kerken

Na de oorlog zag Hendriks het als een taak van de monumentaal werkende kunstenaar om uitdrukking te geven aan de idealen van het samengaan van architectuur met de dienstbaarheid aan de samenleving. Beeldende kunst kan invloed hebben op de beleving van de ruimte en daardoor op de ervaring van bijvoorbeeld een kerkganger. Ramen hebben kwaliteiten die verder gaan dan het functioneel afdichten van een gat in de muur. De keuze van de positie van de ramen kan bewust en met een reden aangebracht worden. Lichtkunst kan ondersteunend zijn om een mystieke, religieuze sfeer te verkrijgen die helpt bij contemplatie.

De nieuwe liturgie vereiste wijde ruimtes zonder veel franje en in plaats van architecturale structuur kreeg nu licht een bepalende rol in de kerkruimte om te zorgen voor een mystieke, religieuze sfeer. Hier was ook de taak voor de architecten weggelegd, want zij moesten gaan zoeken naar manieren om die sfeerbepalend lichtinval te bereiken. Om een zee van stralend licht binnen te halen die de beleving van de liturgie kon ondersteunen. Die nieuwe lichtbron vroeg meer dan een raam in de traditionele zin. Hendriks was geïnteresseerd in het spel tussen vorm en kleur, soms ook zonder direct herkenbaar beeld. Figuren in abstracte en geometrische grondvormen als vierkanten, driehoeken en cirkels combineert hij zoals in het raam met de zondvloedtekens te zien is. Het figuratieve overheerst hier. En kleur is zodanig ingezet dat het de juiste sfeer teweegbracht. Niet te licht en niet te donker, laag over laag zoals bij glasappliqué mogelijk is.

Hendriks was zelf protestant en voerde regelmatig werk uit voor protestante opdrachtgevers. Zijn grootste ensemble voor een kerkgebouw heeft hij echter gemaakt voor een katholieke kerk in Rotterdam. De eerste van de 27 kerken waarvoor Hendriks monumentale opdrachten uitvoerde bevindt zich net als Nagele ook in de Noordoostpolder. Het is de Hervormde kerk in Ens. Deze is in 1953 opgeleverd en Hendriks maakte maar liefst vier wandkunstwerken: een baksteenmozaïek, vier gezandstraalde glasramen, een wandkleed en een wandschildering. Architecten waren Nielsen en Spruit.

Rond 1960 begon hij teleurgesteld te raken over de resultaten van de samenwerking tussen beeldend kunstenaars en architecten. Dit kwam mede door de veranderende tijdgeest. De ontkerkelijking zette zich in, er kwam een nieuwe jeugdcultuur op, de individualisatie zette zich in en de wederopbouw was geleidelijk aan voltooid. Hij was van mening dat de begrijpelijke gemeenschapskunst die hij met zijn monumentale kunst nastreefde overbodig geworden was. "Als kunstenaar of monumentaal vormgever raakte je

met je beeld de gemeenschap niet wezenlijk. De bijdrage die kunst kon leveren was er een van alleen formele aard, geaccepteerd omdat het bijvoorbeeld een functie in de architectuur had, goed gemaakt was en tegemoet kwam aan het verlangen naar versiering binnen de zakelijkheid van de gebouwde omgeving. Ik ervoer dat ik de bekende patronen en beelden die ergens voor staan, niet meer kon toepassen". Hendriks vond dat zijn kunstwerken te weinig functioneerden voor de gemeenschap waarvoor ze gemaakt waren en hij hief zijn atelier voor monumentale kunst op en ging het kunstonderwijs in.⁸

Afb. 16 en afb. 17 Situatie 2011: Het interieur van de voormalig Gereformeerde kerk (Ring 15) waar het herplaatste kleine glas-in-lood raam uit de voormalig Nederlands Hervormde kerk te zien is. (foto's Reliwiki)

De drie glasappliqué ramen bevinden zich niet meer op de oorspronkelijke plek. De ramen zijn uit de kerk genomen vanwege de slechte conditie. Door de verkleuring van de lijm werden de ramen niet meer representatief bevonden en ook de technische staat van de stalen kozijnen was slecht. Twee ramen zijn verloren gegaan en het raam met de Ark van Noach dat zich in de noordgevel bevond is gedemonteerd en gerestaureerd. Het hangt nu als versiering in de grote kerkzaal van de PKN kerk (Ring 15), Zie afbeelding 16 en 17.

⁸ Burkom, F. van, 'Jacob en het gevecht met de Engel' (1960) Berend Hendriks, ICN 08-02-2007p 4; Steensma, R., Beeldende kunst van Berend Hendriks in Nederlandse kerken, Overdruk uit Jaarboek voor Liturgie-onderzoek nr 1, 1985, p. 138

De ploeger/ Heilige Isidorus (Frank Nix), Voormalige St. Isidoruskerk

Object 2.9

Bij de rooms-katholieke St. Isidoruskerk (1960-1962), zuidwestelijk gelegen op de centrale ruimte aan de Ring 23, trekken twee opvallende buitenmuren van de kerkzaal de aandacht. De wand achter het liturgisch centrum is opgetrokken uit twee verschillende kleuren baksteen, die elkaar in lange, brede stroken afwisselen. De linkerzijmuur van de kerkzaal bestaat uit opengewerkte stapelementen van betonblokken die gevuld zijn met transparant glas tot een zogenaamde claustrawand. Deze afsluiting, claustra in het Latijn, werd voor vensters al in de vroeg-christelijke bouwkunst toegepast. Het bood de mogelijkheid licht binnen te krijgen en wind en regen buiten te houden. Tijdens de wederopbouwperiode werd de claustrawand populair als esthetische en functionele ontwerptoeepassing, maar dan in een betonnen uitvoering en veelal toch afgesloten met glas omwille van de klimaatbeheersing in het gebouw. Doordat de gehele wand van de St. Isidoruskerk op deze wijze is vormgegeven wordt de kerk van binnen op bijzondere wijze verlicht. Een simpele, weinig kostbare toch doeltreffende ingreep. Heel decoratief omdat horizontale rechthoeken regelmatig zijn afgewisseld met vierkanten. Het spelen en afwisselen van rechthoeken met vierkanten, verticale en horizontale lijnen is kenmerkend voor het interieur. Het komt terug in de vloer, het plafond en de wanden. In de vorm van het altaar, doopvont, orgel, het hangende roostervormige verlichtingselement.

Het dak van het glazen ingangsportaal steekt uit en vormt daardoor een afdak. Onder dit afdak, dat tegen de zijmuur van de kerkzaal is bevestigd, bevindt zich het wandkunstwerk 'De Ploeger' dat is ontworpen door Frank Nix (1934 - 2008). De kerk werd ontworpen door Theo Taen (1889-1970) en Thomas Nix (1904-1998), beiden geen exponenten van Het Nieuwe Bouwen, maar eerder van de traditionalistische Delftse School. Bij deze kerk is echter sprake van shake-hands architectuur.

Sinds 1997 is Museum Nagele in het gebouw gevestigd.⁹

Afb. 18 Ingangspartij St. Isidoruskerk (foto Beeldbank RCE)

⁹ Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., *Nagele. Een moderne erfenis*, Amersfoort 2016, pp. 81-82.

Frank Nix, zoon van architect Thomas Nix, was schilder en beeldhouwer en opgeleid in Gent aan de Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint-Lucas. Daar legde hij zich toe op monumentaal schilderen, beeldhouwen en keramiek. Hij was meestal werkzaam aan opdrachten in de monumentale sfeer. Na zijn academietijd in Gent vestigde hij zich in Rotterdam

In de wederopbouwperiode kreeg hij verschillende opdrachten voor wandkunst onder meer voor het raadhuis in Cuyk (1957), Stationsgebouw Purmerend (1958), de SS Rotterdam (1959), een school in Geleen (1959) en Sliedrecht en de Doelen in Rotterdam (1963). Ook voor de Holland Amerika Lijn kreeg hij verschillende opdrachten. Hij heeft ontwerpen gemaakt voor verschillende materialen: mozaïek, marmer, keramiek en voor glas. Het glas beschilderde en graveerde hij. Hij beschikte over een atelier waarin hij zelf zijn keramische werken uitvoerde. In de periode dat het kunstwerk voor Nagele tot stand kwam – Nix stond toen nog aan het begin van zijn loopbaan – kwamen ook drie keramische reliëfs voor de RK Huishoudschool in Rotterdam tot stand en een figuratie in bakstenen in de muur van het busstation in Rotterdam (1960). Over zijn monumentale werk is niet veel gepubliceerd maar het maakte wel een groot deel van zijn oeuvre in de wederopbouwperiode uit. Tot in de jaren zeventig en tachtig heeft hij wandkeramiek aan gebouwen uitgevoerd. In de loop van de jaren zestig werd zijn werk vrijer en ontstonden ook objecten en beelden in de vrije ruimte.¹⁰

Het kunstwerk dat zich op de muur naast het ingangsportaal bevindt, tegenover de toegangstrap waar oorspronkelijk ook een zwart metalen kruis geplaatst was (afb. 18), is bekend onder de naam 'de Ploeger'. Gezien de naam van de kerk en de nimbusachtige ronde rand om zijn hoofd lijkt het of we hier ook van doen hebben met Isidorus van Madrid, de patroonheilige van de boeren, landbouwers en tuinders. Een eenvoudige boerenknecht uit Torrelaguna bij Madrid, Spanje die in 1130 gestorven is en die bekend is geworden vanwege een bepaalde legende. Hij wordt meestal afgebeeld als boer. Zijn leven werd gekenmerkt door hard werken, wijsheid, een sterk geloof en een grote naastenliefde. Tot op de dag van vandaag spreekt hij velen tot de verbeelding met zijn eenvoudige en vrome levensloop.¹¹

Het keramische reliëf stelt een persoon voor die het land ploegt (afb. 19) en symboliseert het nieuwe, op de zee veroverde, land. Het graan staat symbool voor vruchtbaarheid. Nix heeft de ploegende figuur niet naturalistisch weergegeven maar doordat details zijn weggelaten is er een gestileerde figuur ontstaan. Het wandreliëf bestaat uit losse delen die op de locatie zelf tot één geheel zijn samengevoegd. Het reliëf is met behulp van haken aan de bakstenen muur bevestigd.

Niet bekend is of Nix het thema zelf heeft bepaald of dat in opdracht van de kerk is gekozen.

De ploeger verwijst in deze religieuze setting ook naar het ploegen op Gods akker, waarbij de akker staat voor de wereld. Zo wordt de bezoeker gelijk bij de les gehaald. De symboliek van de ploeg staat enerzijds voor het vele werk dat verzet moet worden, er moet geploegd worden in de polders. En de Heilige Isidorus beschermt de boeren hierbij en roept op tot hard werken, wijsheid, een sterk geloof en naastenliefde.

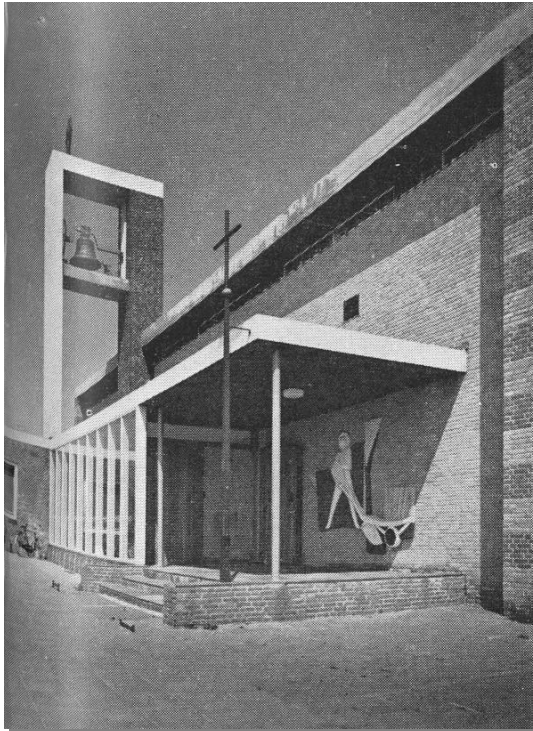
Want naast dat dit letterlijk opgevat kan worden, kan het ook figuurlijk geïnterpreteerd worden. Op een website waarin dit thema uitgebreid wordt uitgelegd staat te lezen: "Er moeten mensen geholpen worden en gemeentezaken vragen dringend om aandacht. Zielen moeten worden gered, gebonden bevrijd, zieken genezen. Maar er is meer dan het werk voor de Heer. Hij wil niet alleen dat er voor Hem gewerkt wordt. Hij wil ook Zelf gediend worden. Er zijn dus twee manieren van dienen. Licht het accent op wat mensen nodig hebben, dan is dat het zware werk in de "voorhof", het "ploegen op de akker". Licht het accent op den Heer, dan is dat de (voor het vlees) minder populaire taak om voor Hem te staan in alle rust, in Zijn heiligdom, om Hem te dienen en vandaar uit te zegenen in Zijn naam. Ook om tot rust te komen, want het staan voor Gods aangezicht, tot rust komen van het "ploegen", aan Jezus' voeten zitten dat is een principe dat telkens weer opduikt in het nieuwe testament. Het is een levenshouding: wie de hand aan de ploeg heeft geslagen komt tot het "nieuwe" van de Geest. Hij doet niets meer uit zichzelf. Door die nieuwe gezindheid gaat hij elke dag met blijdschap de poorten van Gods huis binnen om Hem te raadplegen, hem te dienen als de gelovigen bij Hem thuiskomen.

Opvallend is dat het kunstwerk aan de buitenzijde van het gebouw is aangebracht. Zo bij de ingang geeft het de kerkganger gelijk een boodschap af en vormt het een overgang van het alledaagse leven van de landarbeider, die oorspronkelijk immers een groot deel van de bevolking in Nagele uitmaakte, naar het geestelijke leven. Binnen in de kerk was er ruimte voor contemplatie en het geestelijke werk: het dienen van de Heer.

¹⁰ Anoniem, *Frank Nix, schilder en beeldhouwer*, Rotterdam 1995.

¹¹ zie www.heiligen.net en <http://www.vriendenvanwijnandsrade.nl/00000098340cc180d/00000098340cd584f/000000983614d780a/> geraadpleegd op 19 december 2014.

Voormalige St. Isidoruskerk Object 2.0

Afb. 19 Voormalige Isidoruskerk, aan de voorzijde is het kruis te zien, waar het kruis zich nu bevindt is voorsnag onbekend.
(foto uit: Anoniem, 'R.k. Isidoruskerk te Nagele (N.O. polder)', Katholiek Bouwblad 31 (1964) 21, pp. 490-493)

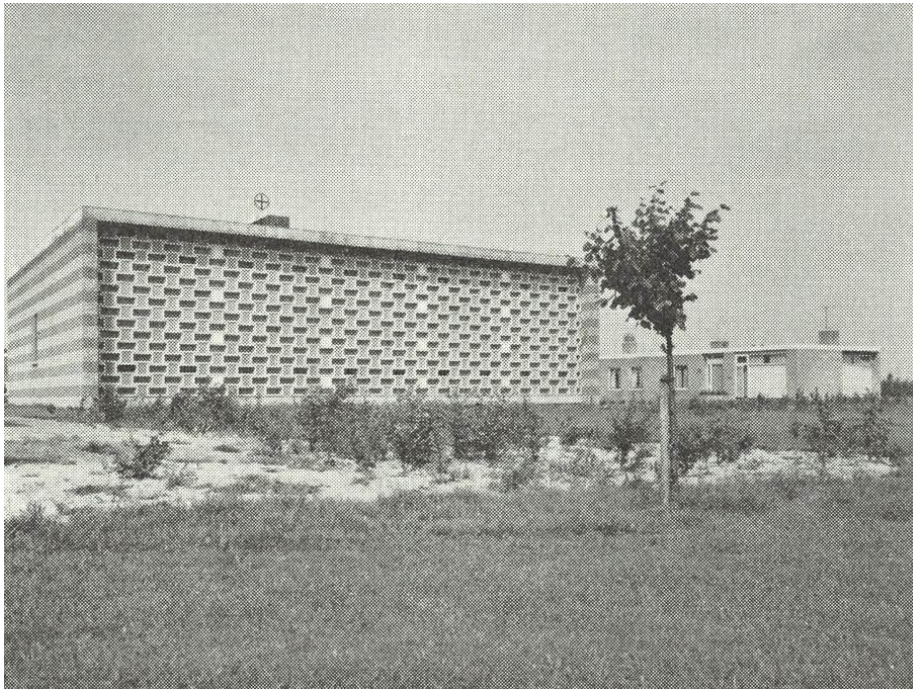

Afb. 20 De voormalige Isidoruskerk, nu museum Nagele in 2013. Te zien is dat over de oorspronkelijke traptreden een pad met grind en tegels is aangelegd is. De deuren zijn aangepast.
Het plafond van de voorgevel is wit geschilderd en het kruis dat rechts aan de traptrede staat is verplaatst. (foto Jan van Galen, beeldbank RCE)

Kruis, Voormalige St. Isidoruskerk

Object 2.6

Het kruis op de voormalige Isidoruskerk heeft een nieuwe bestemming gekregen op de begraafplaats in Nagele. De aanduiding van het godshuis is weggenomen op het moment dat de St. Isidoruskerk een nieuwe functie kreeg als museum.

Afb. 21 Situatie Isidoruskerk rond 1960, kruis te zien op dak
(foto uit: Anoniem, 'R.k. Isidoruskerk te Nagele (N.O. polder)', Katholiek Bouwblad 31 (1964) 21, pp. 490-493

Afb. 22 Begraafplaats, het kruis van de Isidoruskerk (foto: <http://www.wederopbouwatabank.nl/>)

Afb. 23 Begraafplaats, het kruis van de Isidoruskerk (foto: Peter Timmer)

Draadplastiek 'Clown', café-restaurant "het Schokkererf"

Object 1.4

De opdracht tot de bouw van een klein café-restaurant te Nagele voor de Brouwerij "d'Oranjeboom" N.V. maakte deel uit van een serie van vier dergelijke gebouwen in de Noordoostpolder. De onzekerheid ten aanzien van de exploitatiemogelijkheden in zo'n kleine plaats maakte grote eenvoud en soberheid noodzakelijk.¹² Opvallend voor Nagele is het flauw hellende dak aangezien de daken daar plat zijn gehouden. Architect Dunne kwam hiermee tegemoet aan wensen van de opdrachtgever. De vorm van het café is bepaald door een driescharnier-spant dat van binnen in het zicht is gebleven. De zaal kon naar behoefte kleiner gemaakt worden door middel van een uitvouwbaar wand. In het midden van de zaal. Het interieur is door binnenhuisarchitect h. Zoon in Rotterdam ontworpen.

In het Schokkererf is de wand aan de zijde van het toneel op asymmetrische wijze ingedeeld. De opening van het podium is rechts van het midden geplaatst. Hierdoor was er links een ruimte voor wandkunst. Kunstenaar Teus van de Berg (1926) heeft hiervoor een gekleurd draadplastiek aangebracht waarvan niet bekend is of dit nog behouden is gebleven. Boven het toneel is een timpaan met geometrisch gevormde kleurvlakken aangebracht. Onbekend is van welk materiaal en in welke kleuren.

Teus van de Berg was beeldhouwster en volgde de Academie voor Beeldende kunsten in Rotterdam. Ze heeft veel opdrachten in het kader van de percentageregelingen gemaakt. Ze werkte vooral figuratief en heeft veel diervoorstellingen gemaakt.¹³

Het wandkunstwerk bestaat deels uit draadplastiek dat wit beschilderd was en het lijkt er op dat op de muur in kleur enkele ondersteunende vlakken zijn aangebracht: haarpartij/hoedje in beige, rode dopneus, grote blauwe strik, gele trekharmonica, rode broek en beige schoenen. Mogelijk zijn de kleuren in het driehoekige timpaan hieraan gelijk geweest.

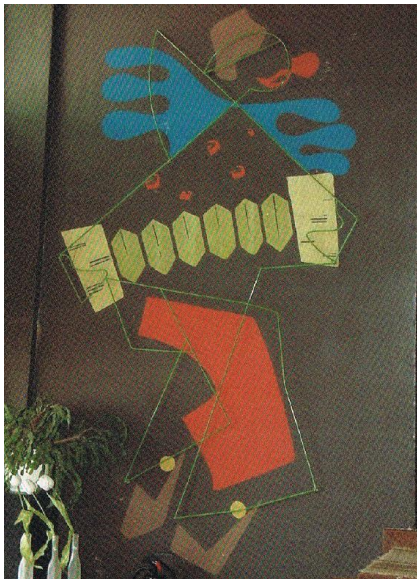

Foto boekje fam. Dijkstra

Foto Gerard Gerard Spigt, interieur Schokkererf

¹² Dunne, J. 'Café-restaurant te Nagele', *Bouw* (1964) 33 pp. 1148-1149.

¹³ Petri, C., 'Eigenlijk ben ik een boetseuse.', Interview met Teus van de Berg, <http://www.vriendenvandebakenes.nl/interviews>, geraadpleegd mei 2014

'oneelzaal.

Afb. 24 Schokkererf situatie rond 1964
(Uit: Dunnebier, J., 'Café-restaurant te Nagele', Bouw (1964))

Afb. 25 2006 (foto: <http://destentor.nl>)

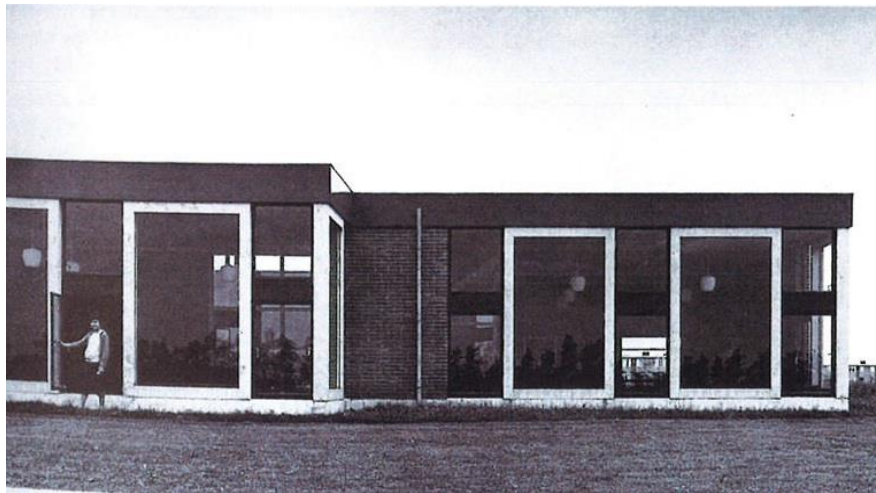
Afb. 26 Schokkererf situatie in 2014 (Foto: Peter Timmer)

De voormalige Titus Brandsmaschool (Ring 1)

Object 3.0

De drie scholen, in 1957 gebouwd naar ontwerp van Aldo van Eyck en Daniël van Ginkel, zijn in 2010 aangewezen als Rijksmonument. De gebouwen zijn vergelijkbaar van opzet, maar verschillen van elkaar in grootte. De scholen lijken in niets op het traditionele schoolgebouw, waarin alle lokalen, met ramen aan een zijde, in een lange rij naast elkaar werden geplaatst. Deze traditionele opzet is bij de scholen in de andere dorpen in de Noordoostpolder vaak toegepast.¹⁴ Van Eyck en Van Ginkel gaven de lokalen een individuele plek in een systeem waarin de lokalen geschakeld werden rond een hal. De klaslokalen werden roterend en verspringend ten opzichte van elkaar geplaatst. Het schoolplein kwam aan de noordzijde van de school.¹⁵

Op 1 augustus 2011 zijn de Titus Brandsmaschool en de openbare basisschool de Ringloop samengevoegd. Daarbij is het oorspronkelijke gebouw aan de Ring 1 verlaten. Tegenwoordig huist de “Titus Brandsma, school voor katholiek en openbaar onderwijs” in de school Ring 17.¹⁶

Afb. 27 Oorspronkelijke situatie voormalige Titus Brandsmaschool (Ring 1)
(foto uit: Ligtelijn, V., Aldo van Eyck. Werken, Bussum 1999, pp. 84-87)

Afb. 28 Voormalige Titus Brandsmaschool (Ring 1) in 2013 (Foto: Jan van Galen, beeldbank RCE)

¹⁴ Camp, D.L., en Kamphuis, M.I., *Architectuur en stedenbouw in Flevoland. Urk 1850-1940. Noordoostpolder 1942-1962*, Zwolle/Zeist 1992 p. 102.

¹⁵ Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., *Nagele. Een moderne erfenis*, Amersfoort 2016, pp. 79-81.

¹⁶ Zie website www.titusbrandsma-nagele.nl

De voormalige Titus Brandsmaschool (Ring 1)

Object 3.0

Het overbodig geworden schoolgebouw aan de Ring 1 heeft in 2015 een nieuwe functie gekregen. Het herbergt nu buitenschoolse opvang, een kinderdagverblijf en ruimtes voor de dorpskrant en de muziekvereniging. Als onderlegger voor de bouwplannen is uitgebreid bouw- en kleurhistorisch onderzoek verricht.¹⁷ Hierin en in het uitvoerige bouwdoossier is vooralsnog niets terug gevonden over de aanschaf van wandkunst. Er is ook niets over bekend in het Aldo van Eyck-archief. Weliswaar bevindt zich in de hal tegen de westwand van het meest oostelijke lokaal een beeltenis van Titus Brandsma (afb. 29), in zijn karakteristieke pose met pijp en zware bril, maar waarschijnlijk is het kunstwerk pas na ingebruikname door de rooms-katholieke school aangekocht en geplaatst. In het oorspronkelijke plan lijkt geen rekening gehouden te zijn met een kunstwerk aangezien er op de bouwtekening geen aanwijzingen voor zijn gegeven en ook in de muur zijn er geen aanwijzingen (bijvoorbeeld een verdiept muurvlak) te vinden waaruit is af te leiden of dit de bedoeling was. Niet alle scholen in Nederland zijn voorzien van monumentale wandkunst.

Mogelijk was er weinig aansluiting was bij de gemeentelijke regelingen. Een oorzaak kan zijn dat de Noordoostpolder als gemeente nog niet bestond maar onder supervisie stond van de Directie Wieringermeer tot 1962. Deels zou het in Nagele ook een financiële reden kunnen hebben. Dit is af te leiden uit het feit dat ook niet alle geplande portico's uit het ontwerp zijn gerealiseerd. Alleen de portico's bij de schoolingangen (bij de Titus Brandsmaschool maar één) en dat alleen met financiële middelen van de architecten die het uit eigen zak betaalden, anderzijds was Van Eyck meer gericht op kleur en materiaal en minder op de toepassing van andere kunstvormen.

Er zou voorzichtig geconcludeerd kunnen worden dat het kunstwerk niet in het ontwerpprogramma past. De realistische stijl van het kunstwerk, lijkt dit te bevestigen, het is 'een vreemde eend in de bijt'. Waar de scholen volgens geometrische structuren zijn vormgegeven wijkt dit reliëf dat is samengesteld uit onregelmatig gevormde terracotta-segmenten af. Aan de onderzijde van de figuur bevindt zich een banderol met de tekst "WAT GOD DOET IS GOED". Het terracottapaneel is niet gesigneerd.

Zeger Koene, zoon van de oude 'hoofdmeester' van de school heeft laten weten dat toen de voormalige hoofdmeester voor het eerst in de school kwam in 1964, de plaquette er al zat.¹⁸

Waar het gaat om de beeldende kwaliteiten van Nagele onder woorden te brengen is het interessant om hier ook de invloed van abstracte kunst op de architecten en vormgevers te benoemen. Interessant is het ontwerpproces van de plattegrond (afb. 30). Hierop is te zien hoe Van Eyck zich bij de opzet heeft laten inspireren door schilderijen van Piet Mondriaan (1872-1944). En om Henk Engel aan te halen: "Het is duidelijk dat de abstracte schilderkunst voor Van Eyck een bijzondere inspiratiebron is, maar deze levert op zichzelf geen kant en klare vormtaal voor de architectuur."¹⁹ Het gaat om verwantschap tussen werkwijzen, de uitingsmogelijkheden zijn verschillend in elke kunst. Iedere kunst heeft zijn eigen uitdrukkingsmiddelen, maar heeft bij Van Eyck wel geleid dat een ander type indeling dan tot dan toe gebruikelijk was: experimenteler want de ruimtes zijn op een andere wijze aan elkaar geschakeld, dan traditioneel gebruikelijk was. Niet langs een lange gang, maar met andere zichtlijnen en aanéenschakelingen waardoor andere hoekjes en ruimtes worden gecreëerd. Het gebouw is een voorafspiegeling van wat hij later voor het Amsterdamse Weeshuis heeft ontworpen.

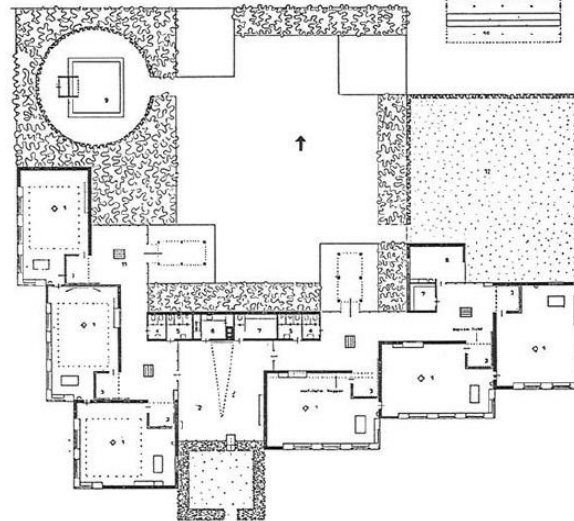
¹⁷ Frank, C.J.B.P., Bouw- en kleurhistorisch analyse en waardebeoordeling, de voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 Nagele, Monumenten Advies Bureau Nijmegen, oktober 2013, p. 14 en p. 18.

¹⁸ Deze informatie is afkomstig uit een email van Rutger Bergboer d.d. 14 oktober 2014, die bij het schoolbestuur navraag heeft gedaan.

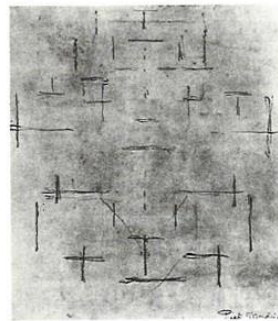
¹⁹ Engel, H., 'Het verlangen naar stijl. Tussen biologie van een rechthoek en geometrie van een kreeft', Oase (1990) 26/27, pp. 37-38.

Afb. 29 Reliëf Titus Brandsma, onbekende maker
Foto: Jan van Galen, beeldbank RCE)

Aldo van Eyck, Nagele School
ground plan (designed 1954-55, built
1955-56)

Mondrian, *Composition based on Diamond Shape*, (1918) Coll. H. Holtzman

Afb. 30 (foto uit boekje Lefavre/Tzonis, Aldo van Eyck Humanist Rebel, p. 88)

Afb. 31 Oorspronkelijke situatie voormalige Titus Brandsmaschool (Uit: Ligtelij, V., Aldo van Eyck. Werken, Bussum 1999, pp. 84-87)

Afb. 32 Situatie 2013: originele wandkast
(Uit: Monumenten Adviesbureau, De voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 in Nagele. Bouw- en kleurhistorische analyse en waardebeoordeling, okt 2013)

Afb 33 Detail wandkast

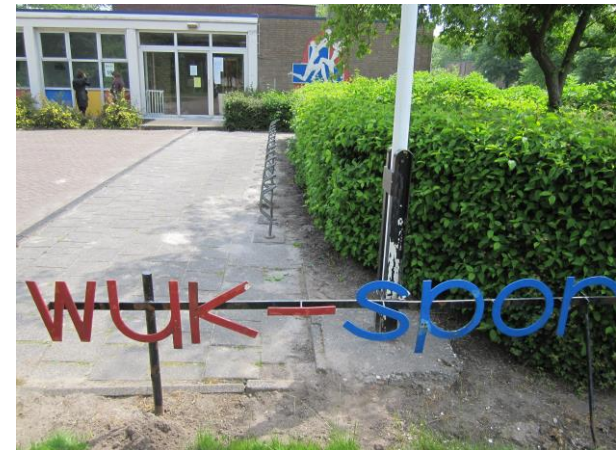
Wijk sportgebouw

Afb. 34 Zijn de muurschilderingen gered van de sloop? (foto: <http://www.nagele.nl>)

Afb. 35 Bestaan de letters WIJKSPORTGEBOUW nog? (foto: Peter Timmer)

Afb. 36 Bestaan de letters WIJKSPORTGEBOUW nog? (foto: Peter Timmer)

Reliëf sportende figuren, Wijk sportgebouw

Object 4.1

In 2011 heeft het Wijk sportgebouw plaats gemaakt voor het MFC 'Het Rietveld'. Aan de buitengevel van het oude Wijk sportgebouw bevond zich een reliëf. Het verbeeldt twee spelende kinderen die een bal omhoog houden.

Het werd in 1969 ontworpen door architect Geytenbeek. Dankzij een reddingsactie van gymlerares Marianne van Maanen is het reliëf in december 2010 uit de muur gezaagd en in een frame geplaatst. Van Maanen zou een bedrag hebben aangevraagd voor herbestemming van het kunstwerk en van het Prins Bernhard Fonds een bedrag van 2500 euro toegezegd hebben gekregen. Anjo Geluk van Museum Nagele vertelde echter dat het kunstwerk nog steeds bij Van Maanen thuis ligt opgeslagen en dat er geen concrete plannen zijn voor herbestemming.²⁰ Ook blijkt uit de notulen van de jaarvergadering van de Vereniging Dorpsbelang Nagele 21 maart 2013 dat de vereniging een oproep doet voor ideeën. De gemeente Noordoostpolder heeft aangegeven dat het reliëf ergens in een landbouwschuur staat is en in tweeën is gebroken. Daarnaast gaf de gemeente aan dat de vraag is gesteld aan het dorp wat ermee moet gebeuren en hoe dat ondersteund kan worden. Hoe het ook zij, het is tot op heden onduidelijk is wat met het kunstwerk gaat gebeuren en het is mogelijk onherstelbaar beschadigd.²¹ Het vinden van een juiste plaats is daarnaast lastig, mogelijk is dit na de herstructurering van het groen beter te overzien.

De **aanbeveling** is om te kijken of de schade te overzien is en in samenspraak tussen betrokken partijen een realistische en wenselijke bestemming te vinden voor het reliëf. Mogelijk is herplaatsing mogelijk bij de nieuwbouwplannen of is er ruimte in het museum.

Afb. 37 Situatie 2010: Reliëf Wijk sportgebouw (foto: Peter Timmer)

Afb. 38 Locatie gesloopte Wijk sportgebouw (foto: www.nagele.nl)

Afb. 39 2011: Reliëf wordt gedemonteerd door sloopbedrijf (foto Stentor4-12-2010)

²⁰ Frank, C.J.B.P., *Bouw- en kleurhistorisch analyse en waardebeoordeling, de voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 Nagele*, Monumenten Advies Bureau Nijmegen, oktober 2013

²¹ E-mail van Anjo Geluk aan Violet Meerdink d.d. 27-03-2014

Glazen bouwstenen motief Tarwehof

Object 9.0

Vlakbij de Gereformeerde kerk staat deze vrijstaande woning op een beeldbepalende locatie langs de Ring en op de hoek van de Tarwehof. In hoeverre zijn de glazen bouwstenen in deze woningen origineel of een latere toevoeging? In het kader van de beeldkwaliteit is het interessant aandacht te vestigen op de wenselijkheid van het handhaven c.q. terugbrengen van oorspronkelijke kleurstelling en een andere positie en kleur van de regenpijp zodat het totaalbeeld beter beleefbaar is.

Afb. 40 Woning aan de Tarwehof, datering onbekend (foto <http://www.ansichtkaartenvandezeebodem.nl/index.php/ansicht-gallery/nagele>)

Afb. 41 Woning aan Tarwehof in 2013 (foto: Peter Timmer)

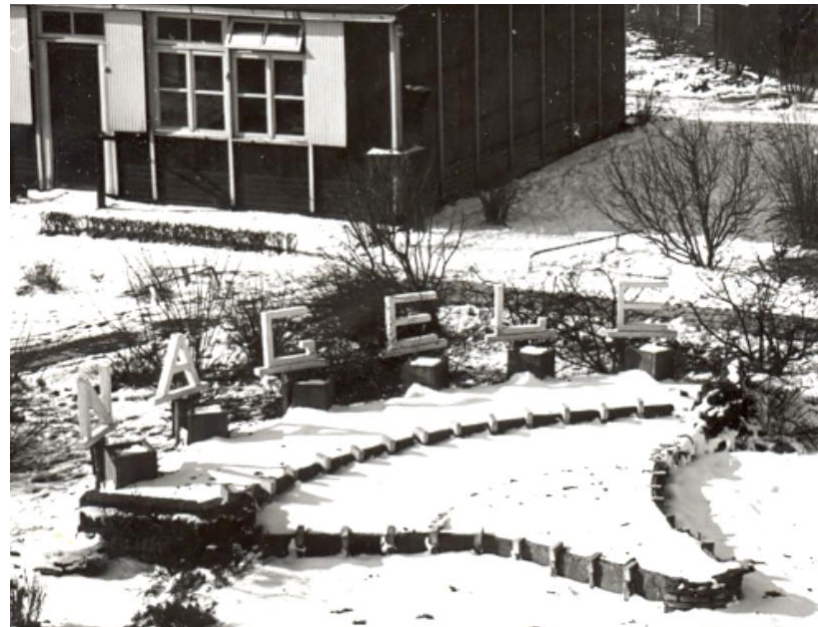
Wandschildering “EENS VISCH, THANS GRAAN”

Object 12.1

Toen Nagele werd gebouwd konden de arbeiders terecht in Kamp Nagele, een verzameling houten barakken waarin de arbeiders konden rusten. In een barak waar de kantine zich bevond is op historische foto's te zien dat er een wandschildering op de achterwand was aangebracht. De afbeelding is te zien op onderstaande foto en geeft de symboliek van de transformatie van water naar nieuw land weer.²² Van de muurschildering is zeer waarschijnlijk niets over. Het Museum Nagele heeft nog twee tafels kunnen redden die terecht gekomen waren in de keukens van 't Schokkererf en bij de sluiting ervan dreigden te verdwijnen. Ook van de letters NAGELE is waarschijnlijk niets bewaard gebleven. Wat jammer is om dat dit alles zou kunnen bijdragen aan het authentieke Nagele gevoel.

Afb. 42 Barak Kamp Nagele in 19??, met muurschildering op achtergrond
(Foto: <http://www.emmeloord.info/nagele>)

Afb. 43 Kamp Nagele (Foto: <http://www.emmeloord.info/nagele>)

²² Meer beeldmateriaal is te zien op de website: <http://www.emmeloord.info/index.php/nl-NL/kamp-nagele>

Conclusies en aanbevelingen

Algemeen

In dit rapport is gekeken naar kunstelementen die als toevoeging in of aan gebouwen in Nagele zijn aangebracht in de wederopbouwperiode. Dit zijn er niet veel geweest. Niettemin zijn enkele bescheiden uitingen aan het exterieur een subtiel verwijzing naar de functie van het gebouw. Bijvoorbeeld de kruizen aan de wand van een kerk of het sportreliëf, die stedenbouwkundig op dorpsniveau een maatschappelijke voorziening markeren in het open middenterrein. Qua interieur is de meeste aandacht voor kunstuitingen uitgegaan naar de kerken. Het is raadzaam om wat er nog is in Nagele, met grote zorg te benaderen en om steeds bewust te bedenken hoe die kunst het beste tot zijn recht komt, waarom indertijd de keuze is gemaakt voor een specifiek kunstwerk, het materiaal waarin het werd uitgevoerd en de keuze voor de kunstenaar. Die keuze was niet altijd toevallig. Bepaalde architecten werkten specifiek met bepaalde kunstenaars samen of hadden voorkeur voor toepassing van bepaalde materialen en gaven de thema's. aan. Vaak zijn ook de opdrachtgevers hierbij bepalend.

Kenmerkend voor de wederopbouwperiode is ook dat monumentaal werkende kunstenaars uitdrukking wilden geven aan de idealen van het samengaan van architectuur met de dienstbaarheid aan de samenleving. Beeldende kunst kan invloed hebben op de beleving van de ruimte en daardoor op de ervaring van bijvoorbeeld een kerkganger. Ramen hebben kwaliteiten die verder gaan dan het functioneel afdichten van een gat in de muur. De keuze van de positie van de ramen is bewust en met een reden aangebracht. Lichtkunst kan ondersteunend zijn om een mystieke, religieuze sfeer te verkrijgen die helpt bij contemplatie.

Vragen en suggesties per object

1. **Nederlands Hervormde kerk (Ring 7)**
 - Gezien het cultuurhistorische belang van de glas-in-loodramen van Berend Hendriks zou de betekenis het best tot zijn recht komen op de oorspronkelijke plek.
 - Onderzocht zou kunnen worden of er mogelijkheden zijn om de ramen op oorspronkelijke plaats terug te plaatsen c.q. opnieuw aan te brengen.
 - Zijn er nog ergens ontwerptekeningen van de ramen aanwezig?
2. **Voormalige St. Isidoruskerk (Ring 23) 'De Ploeger' van Frank Nix:**
 - Een idee kan zijn de kerk in zijn oorspronkelijke context terugbrengen (zoals het zwarte kruis bij de ingang terugplaatsen?, oorspronkelijke kleuren aanbrengen?). Terugplaatsing van het kruis van de Isidoruskerk van de begraafplaats. Het kruis heeft weliswaar een zinvol tweede leven gekregen, maar er zijn mogelijk alternatieven die beter passen bij de oorspronkelijke ideeën van de architecten van de Isidoruskerk.
3. **Schokkererf, draadplastiek 'Clown' van Teus van de Berg:**
 - Draadplastiek is verloren gegaan
 - Oproepen in de lokale media hebben weinig opgeleverd, wellicht kan er in het museum aan lokale mensen gevraagd worden naar herinneringen aan dit wandobject en of men beschikt over afbeeldingen ervan. Zo kan een herinneringsdocument over de beleving van dit wandobject worden opgetekend. Dit zou een plek in het museum kunnen krijgen.
4. **Voormalige Titus Brandsmaschool,**
 - De maker van het Titus Brandsma-beeld is onbekend, is deze nog te achterhalen?
5. **Wijksportgebouw, reliëf sportende figuren,**
 - Onderzoeken of dit reliëf herbestemd zou kunnen worden. Afhankelijk van de staat van de onderhoud kan in samenspraak met bewoners, de gemeente, het Museum Nagele en de RCE gezocht worden naar een realistische en wenselijke bestemming voor het reliëf.
 - Mogelijk is herplaatsing mogelijk bij de nieuwbouwplannen of is er ruimte in het museum.
 - Ook is het de moeite waard om nader onderzoek te verrichten naar de huidige status van de letters van het voormalige Wijksportgebouw (bestaan ze nog?) en naar de muurschilderingen van de sporters (interieur).
 - Zijn er mensen die er afbeeldingen van hebben?
6. Zijn de glazen bouwstenen in de wand van de **woning in de Tarwehof** authentiek?
 - In hoeverre zijn de glazen bouwstenen in deze woningen origineel of een latere toevoeging?

-In het kader van de beeldkwaliteit is het interessant aandacht te vestigen op de wenselijkheid van het handhaven c.q. terugbrengen van oorspronkelijke kleurstelling en een andere positie van de regenpijp zodat het totaalbeeld beter beleefbaar is.

7. Wandschildering “EENS VISCH, THANS GRAAN”.

-Nader onderzoek verrichten op restanten van de pioniersbarakken en bijbehorende interieurelementen.

8. Karwijhof.

-Vereniging Hendrick de Keyser heeft in juni 2016 de Karwijhof overgenomen van Woningbouwcorporatie Mercatus. Oorspronkelijke interieurelementen zijn inmiddels geïnventariseerd en er zijn voldoende elementen aanwezig om een Museumwoning te construeren. Samen met de oud bewoners is er beeldmateriaal achterhaald. Mogelijk dat de volgende informatie van nut kan zijn bij de plannen omdat het een goed beeld geeft van de Karwijhof in de beginjaren van het dorp.

Op 13 november 2014 spraken Geertje Huisman en Peter Timmer met Rien van der Velde, daarvan is een notitie uitgewerkt, in bezit van de RCE. Enkele citaten:

"In de begin periode toen we naar de Karwijhof 1 verhuisden (waar zijn ouders speciaal het hoekhuis wilden, naast de garages i.v.m. het garagebedrijf/ auto verhuurbedrijf van zijn vader.), gingen de meubelen uit de barak waar we eerst woonden mee, daar hadden we best veel ruimte, de barakken waren eigenlijk heel ruim vergeleken bij de huisjes van de Karwijhof. Pas in de jaren zestig ('64) kwam er nieuw meubilair. Het was dus een mengeling met jaren vijftigachtige dingen: een theewagen, een rookstoel, wandmeubel met witte deurtjes herinnert hij zich. Een fototoestel had niet iedereen, laat staan een kleuren fototoestel, dus veel beeldmateriaal hoeft je niet te verwachten uit die tijd. De woningen werden geveerd opgeleverd: bij ons was de wc deur geel, kelderdeur is blauw of grijs, knallend geel, kolenhok is nog aanwezig. Een woning die qua kleur nog hetzelfde is: van de Fam. Rosmalen.

Er woonden in die kleine huisjes relatief veel kinderen, wel 26!

Karwijhof nr 1 van der Velde 5 kinderen (waaronder Rien van der Velde, geïnterviewd dd 13 november 2014)

Karwijhof nr 2 Elhorst 5 kinderen

Karwijhof nr 3 Grievink 2 kinderen

Karwijhof nr 4 Neleman 6 kinderen

Karwijhof nr 5 v Maurik 2 kinderen (is nog een kolenhok aanwezig)

Karwijhof nr 6 Rosmalen 3 kinderen

Karwijhof nr 7 Jonkman-Brondijk 3 kinderen (zij woont er nog) Mevrouw Jonkman, woont er vanaf het begin, weet veel, is de oudste inwonerster."

Over het verenigingsleven is wellicht nog materiaal te vinden in het archief van de familie Bronwijk, of van de carnavalsverenigingen.

Behoud en herstel

Hoewel een en ander verloren is gegaan, heeft Nagele nog steeds een aantal kunstuitingen uit de wederopbouwperiode die de moeite waard zijn om te behouden. Deze uitingen concentreren zich vooral bij/in de gebouwen met bijzondere functies en op bijzondere locaties.

Recente kunst in Nagele wordt vooral toegepast in de openbare ruimte. Twee belangrijke uitingen van kunst uit de wederopbouwperiode in Nagele zijn de Ploeger en de kunstwerken van Berend Hendriks. De ramen van Berend Hendriks in de kerk van Nagele zijn succesvol te noemen omdat de 'lichtkunst' ondersteunend werkte om een bijzondere sfeer te bereiken. Voor de cultuurhistorische waarden van Nagele zijn de ramen van Hendriks van relatief grote betekenis. Echter, de ramen zijn niet meer als zodanig te beleven omdat ze uit de oorspronkelijke context zijn weggehaald. Onderzocht zou kunnen worden of er mogelijkheden zijn om de ramen opnieuw uit te voeren. Interessant is om te achterhalen aan welke kunst de bewoners van Nagele het meeste waarde hechten. Een belangrijke vraag hierbij is hoe behoud en herstel in de praktijk vorm moet krijgen. De inzet van particulieren, lokale organisaties en de gemeente Noordoostpolder om het sportkunstwerk te behouden hebben ondanks de goede intenties bijvoorbeeld tot niets geleid. Dit kan in de toekomst voorkomen worden door:

1. De huidige kunstuitingen nadrukkelijk te borgen in het gemeentelijk beleid;
2. Het instellen van een kunstbrigade (analoog aan de groenbrigade van Nagele?);
3. Het opstellen van een onderhouds- en herstelplan met eigenaren en gebruikers.

Ruimtelijk beleid

Bij planvorming om het culturele erfgoed van Nagele te restaureren en revitaliseren worden de kunstuitingen inmiddels al betrokken. Het is van belang dat een integrale benadering van stedenbouw, architectuur en kunst centraal blijft staan door dit te borgen in het ruimtelijk beleid. De (wederopbouw)kunst is daarom inmiddels verankerd in het Beeldkwaliteitsplan voor Nagele. Een tussentijdse versie van dit rapport – discussiestuk januari 2015- diende daarvoor als uitgangspunt.

In het kader van het Uitvoeringslab is gewerkt aan behoud en vernieuwing van het dorp Nagele. Het zou mooi zijn als het oorspronkelijke principe van kunst in/bij belangrijke gebouwen een eigentijdse voortzetting krijgt bij nieuwe ontwikkelingen. In het bijzonder de nieuwbouw op de locatie van het huidige Schokkererf. In lijn met de wederopbouwperiode kunnen de betrokken architecten kunstelementen in de architectuur verwerken of een kunstenaar vragen die aansluit bij hun visie op het ontwerp. Daarnaast biedt de herinrichting van de openbare ruimte rond het nieuwe Schokkererf mogelijkheden om met kunst een inspirerende en uitnodigende plek te creëren. Het nieuwe Schokkererf daarmee een belangrijke blikvanger worden. Door kunst integraal op te nemen als uitgangspunt voor de ontwerpopgave, waarbij de betrokken architecten deze vormgeven of kunstenaars betrekken die passen bij hun ontwerpvisie, kan het van meerwaarde zijn voor de uitstraling van het gebouw.

Kunst als katalysator

Nagele heeft al een erfgoedroute en een kunstroute, te verkrijgen bij Museum Nagele. Deze kunstroute kan geactualiseerd worden met de kennis uit dit rapport. Op die manier krijgt het erfgoed uit wederopbouwperiode ook vanuit kunstperspectief volledig de aandacht. Verder kan het een idee zijn te onderzoeken of er bij Museum Nagele of elders in Nagele een plek is voor een kleine tentoonstelling (gericht op verleden, heden, toekomst) over kunst in Nagele en ook breder in de Noordoostpolder. Kunst in Nagele heeft de potentie om meer te zijn dan enkel een 'uiting'. Hoewel het dorp bekend staat als een icoon van het Nieuwe Bouwen, heeft het ook te maken met traditionele plattelandsproblematiek. Bijvoorbeeld bevolkingsdaling, voorzieningen die onder druk staan en het woonaanbod sluit onvoldoende aan bij de vraag van nu. Dit alles uit zich ruimtelijk in verval. In de toekomstplannen voor Nagele is daarom nadrukkelijk gekeken hoe Nagele aantrekkelijk kan blijven voor bewoners en aantrekkelijk kan worden voor bezoekers. Kunst kan daarin ook een belangrijke rol spelen, zoals in andere cultuurhistorisch waardevolle dorpen in Nederland ook het geval is (denk aan Ootmarsum).

Museum Nagele en anderen zetten zich al in om hedendaagse kunst in brede zin, zowel museaal als in de openbare ruimte, in Nagele een plek te geven. Tijdens de totstandkoming van dit rapport kwamen verschillende nieuwe ideeën voorbij. Nagele zou een centrum kunnen worden van kennis en opslag van wederopbouwkunst, bijvoorbeeld voor de gehele Noordoostpolder nu de aandacht voor dit fenomeen toeneemt. Daarnaast zou ingespeeld kunnen worden op de vintage trend waarbij meubels uit de jaren '50 en '60 van de twintigste eeuw zeer populair zijn. De beoogde B&B en Museumwoning in de Karwijhof hebben hier al betrekking op. De kringloopwinkels in de Noordoostpolder zouden hier ook op in kunnen spelen met Nagele als 'showroom', bijvoorbeeld met een winkel in de Zuiderwinkels. De ambitie van Dorpsbelang Nagele ten aanzien van zonne-energie biedt ook aanknopingspunten. Bijvoorbeeld door het integreren of toevoegen van creatieve kunstuitingen van PV-panelen in gebouwen en de openbare ruimte ('solar art'). Wanneer dit soort initiatieven van de grond komen dan kan kunst een rol spelen als katalysator bij de revitalisering van het wederopbouwgebied Nagele. Het verdient aanbeveling dit nader te onderzoeken door het opstellen van een masterplan 'Kunst voor Nagele'.

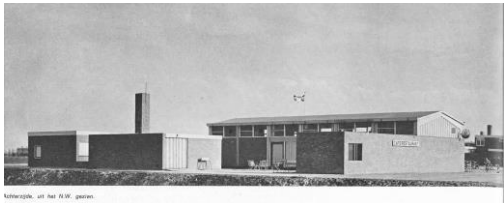

Bijlagen

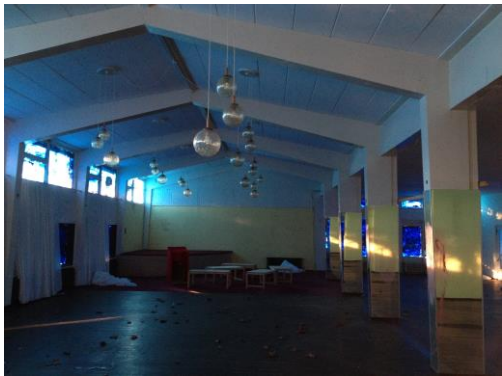
1. Inventarisatie kunstobjecten Nagele
2. Krantenartikel Stentor 4 december 2010: '*Kunst uit de gymzaal van Nagele gered*'
3. Literatuurlijst

Bijlage 1 Inventarisatie kunstobjecten Nagele

Ten behoeve van deze inventarisatie is een groot aantal bronnen geraadpleegd. In bijlage 3 is een volledig overzicht te vinden. Diverse artikelen en documenten zijn ingescand en opgenomen in een database van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (en op verzoek raadpleegbaar).

Inventarisatie van kunstuitingen van de Wederopbouw in Nagele <i>Violet Meerdink</i>								
Nr.	Locatie omschrijving	Object	Kunstenaar	Architect	Typologie	Datering	Bestaat het nog?	Literatuur en bronnen
1.0	Schokkererf gebouw	Gebouw café restaurant Schokkererf		Jacob Dunnebier (gebouw)	Openbaar	1957	Gesloopt	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, p. 85
1.1		Exterieur		Jacob Dunnebier (gebouw)			Gesloopt	Dunnebier, J., 'Café- restaurant te Nagele', Bouw (1964) 33, pp. 1140-1141
1.2		Exterieur		Jacob Dunnebier (gebouw)			Gesloopt	Dunnebier, J., 'Café- restaurant te Nagele', Bouw (1964) 33, pp. 1140-1141

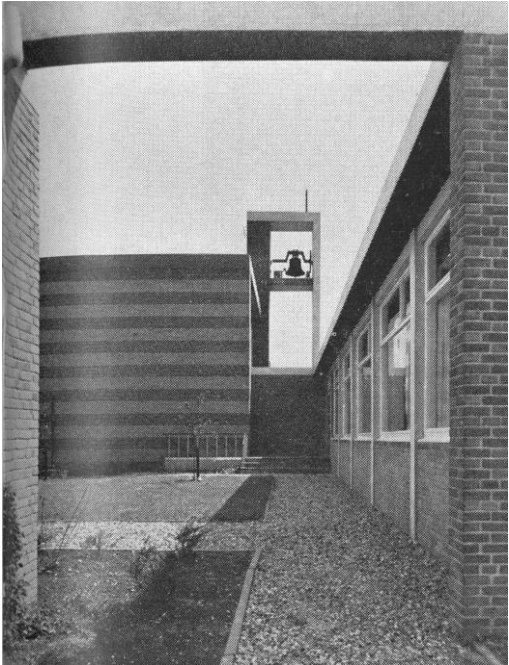
Uitvoeringslab Nagele

1.3		Interieur					Gesloopt	http://www.ansichtkaarten.vandezeebodem.nl/nagele/1/
1.4		Wandkunst (draad-plastiek)	Teunis van den Berg				Onbekend. In de film Terug naar Nagele uit 2011 is het draadplastiek goed in beeld (op 0:37:10 minuten)	Dunnebier, J., 'Café-restaurant te Nagele', Bouw (1964) 33, pp. 1140-1141
1.5		Interieur					Foto van de plek waar het draadplastiek zou moeten zitten, 2014 (foto Peter Timmer)	

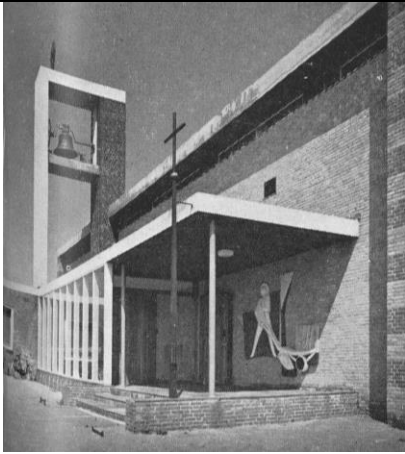
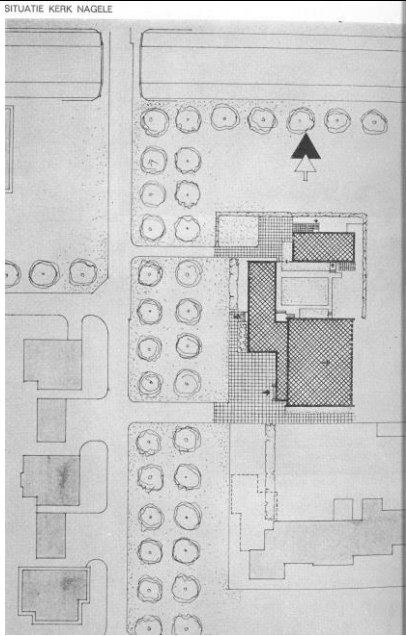
Uitvoeringslab Nagele

1.6		Lampen	Binnenhuis-architect H. Zoon				Eigenaar Klaas de Vries en de wandkunst te zien op de achtergrond. Oorsprong lampen (glas) mogelijk jaren zeventig. Op 1.3 zijn de bollen geheel wit.	Schokkererf 2006
2.0	vm. St. Isidoruskerk, nu Museum Nagele	Rooms-katholieke kerk		Theo Taen & Thomas Nix	Religieus, nu museum	1960-1961	Kerkinterieur is op onderdelen bewaard gebleven	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, pp. 81-82
2.1		Exterieur					Ja	Anoniem, 'R.k. Isidoruskerk te Nagele (N.O. polder)', Katholiek Bouwblad 31 (1964) 21, pp. 490-493

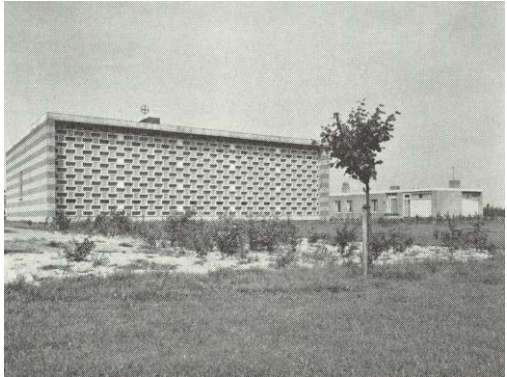
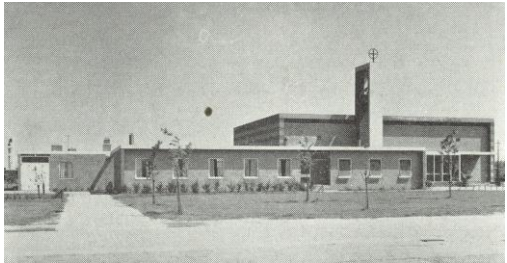
Uitvoeringslab Nagele

2.2		Exterieur						De klok krijgt regelmatig onderhoud (bron Anjo Geluk)	Anoniem, 'R.k. Isidoruskerk te Nagele (N.O. polder)', Katholiek Bouwblad 31 (1964) 21, pp. 490-493
-----	---	-----------	--	--	--	--	--	---	--

Uitvoeringslab Nagele

2.3		Staand kruis aan voorzijde						Het kruis staat niet meer op de oorspronkelijke plaats, waar het kruis zich nu bevindt is onbekend	Anoniem, 'R.k. Isidoruskerk te Nagele (N.O. polder)', Katholiek Bouwblad 31 (1964) 21, pp. 490-493
2.4		Plattegrond						Ja (inrichting op onderdelen aangepast)	Anoniem, 'R.k. Isidoruskerk te Nagele (N.O. polder)', Katholiek Bouwblad 31 (1964) 21, pp. 490-493

Uitvoeringslab Nagele

2.5		Altaar en doopvont					Het doopvont staat nog in de hal, in de kelder van het museum staan de lampen die bij het doopvont stonden (bron Anjo Geluk)	Anoniem, 'R.k. Isidoruskerk te Nagele (N.O. polder)', Katholiek Bouwblad 31 (1964) 21, pp. 490-493
2.6		Rond kruis op dak					Het kruis staat niet meer op de oorspronkelijke plaats, het kruis is veiliggesteld toen de kerk een museum werd en is verplaatst naar de begraafplaats, zie 18.1 (bron Anjo Geluk)	Anoniem, 'R.k. Isidoruskerk te Nagele (N.O. polder)', Katholiek Bouwblad 31 (1964) 21, pp. 490-493
2.7		Exterieur					Ja	Anoniem, 'R.k. Isidoruskerk te Nagele (N.O. polder)', Katholiek Bouwblad 31 (1964) 21, pp. 490-493

Uitvoeringslab Nagele

2.8		Orgel					Het orgel is nog in goede staat en wordt ook regelmatig gestemd (bron Anjo Geluk)	Anoniem, 'R.k. Isidoruskerk te Nagele (N.O. polder)', Katholiek Bouwblad 31 (1964) 21, pp. 490-493
2.9		Wandkunst, De Ploeger		Signatuur Frank Nix (broer van architect Nix)			Ja, gevestigd op oorspronkelijke plek	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, pp. 81-82

Uitvoeringslab Nagele

2.10		Hangende lamp						
3.0	vm. Titus Brandsmaschool (Ring 1), nu 'De Acht'	Rooms-katholieke school		Aldo van Eyck & Daniël van Ginkel	Onderwijs	1957	Ja, gerestaureerd en in 2015 herbestemd als kinderopvang, buitenschoolse opvang, peuterspeelzaal, kantoor voor dorpskrant Nagelezen en muziekvereniging De Zeeschelp	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, pp. 79-80
3.1		Terrazzo-vloer					Ja, bevindt zich in school	Monumenten Adviesbureau, De voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 in Nagele. Bouw-en kleurhistorische analyse en waardebeoordeling, okt 2013

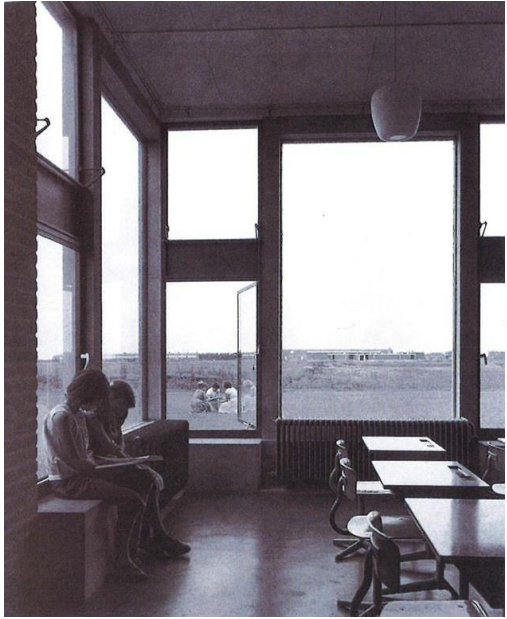
Uitvoeringslab Nagele

3.2		Terrazzovloer detail					Ja, bevindt zich in school	Monumenten Adviesbureau, De voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 in Nagele. Bouw-en kleurhistorische analyse en waardebeoordeling, okt 2013
3.3		Originele wandkast: geheel					Ja, bevindt zich in school	Monumenten Adviesbureau, De voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 in Nagele. Bouw-en kleurhistorische analyse en waardebeoordeling, okt 2013
3.4		Originele wandkast: detail					Ja, bevindt zich in school	Monumenten Adviesbureau, De voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 in Nagele. Bouw-en kleurhistorische analyse en waardebeoordeling, okt 2013

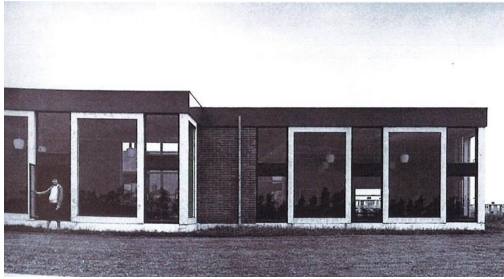
Uitvoeringslab Nagele

3.5		Kast					Gedeeltelijk	Monumenten Adviesbureau, De voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 in Nagele. Bouw-en kleurhistorische analyse en waardebeoordeling, okt 2013
3.6		Kast (geschilderd en vast)					Ja, bevindt zich in school	Monumenten Adviesbureau, De voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 in Nagele. Bouw-en kleurhistorische analyse en waardebeoordeling, okt 2013
3.7		Wastafel					Is niet origineel, de originele wastafel is verdwenen	Monumenten Adviesbureau, De voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 in Nagele. Bouw-en kleurhistorische analyse en waardebeoordeling, okt 2013

Uitvoeringslab Paginele

3.8		Beeld Titus Brandsma						Ja, bevindt zich in school	Beeldbank RCE
3.9		Interieur, lampen						Onbekend	Ligtelijn, V., Aldo van Eyck. Werken, Bussum 1999, pp. 84-87.pdf Collectie Aldo + Hannie van Eyck Foundation

Uitvoeringslab Nagele

3.10		Exterieur, lampen					Onbekend	Ligtelijn, V., Aldo van Eyck. Werken, Bussum 1999, pp. 84-87.pdf Collectie Aldo + Hannie van Eyck Foundation
3.11		Exterieur anno 2013					Ja	Beeldbank RCE
4.0	Wijkportgebouw			Willem Wissing & Enrico Hartsuyker	Sport		Nee, gebouw is gesloopt in 2011	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, p. 85
4.1 en 4.4	 NAGELE - Bouwbedrijf Meijer uit Nagele sneed vanmiddag tijdens een milde sneeuwbuï met temperaturen rond -5 graden Celsius het kunstwerk uit de muur van het Wijkportgebouw. Het reliëf van architect Geytenbeek is inmiddels losgezaagd en er omheen zijn gaten geboord waarin buizen worden geplaatst. Daaraan komt een houten frame om het kunstwerk aan te sluiten.	Reliëf	Willem Geytenbeek			Het reliëf is in 1969 gemaakt	Onbekend	http://destentor.nl/regio/oordoostpolder/kunst-uit-de-gymzaal-van-nagele-gered-1.3158851

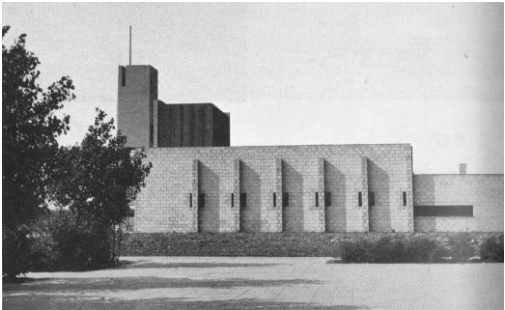
Uitvoeringslab Nagele

4.2		Muurschildering sporters					Het gebouw is gesloopt, de muurschildering waarschijnlijk dus ook	http://www.nagele.nl/nagele2/index.php?option=com_content&view=article&id=386:wijksportgebouw-afgebroken&catid=56:mfcc&Itemid=189
4.3	 PREV NAGELE, Wijk Sportsbouw J.F. de J. Foto 43 van 43 CLOSE X	Exterieur					Gesloopt	http://www.ansichtkaartenvandezeebodem.nl/index.php/ansicht-gallery/nagele?page=6

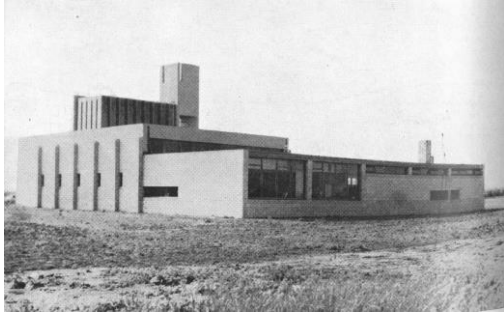
4.4		Reliëf	Willem Geytenbeek			1969	Onbekend	
4.5		Exterieur					Gesloopt	

4.6 en 4.7		Letters Wijk-sport- gebouw voorzijde	?					Onbekend	-
4.8		Sloop- locatie							www.nagele.nl

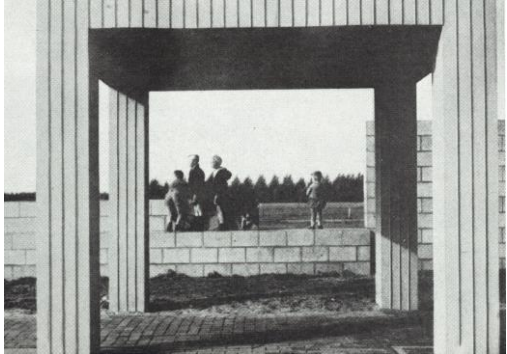
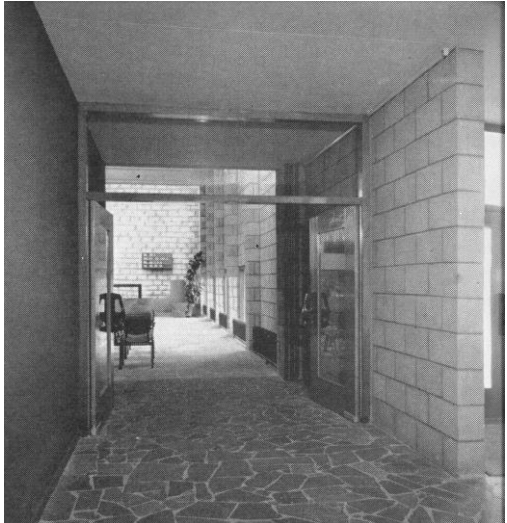
Uitvoeringslab Nagele

5.0	vm. Gereformeerde Kerk, nu Samen op weg Kerk (Ring 15)			Jo van den Broek & Jaap Bakema	Religieus	1960	Ja	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, p. 83-84
5.1		Exterieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf
5.2		Exterieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf

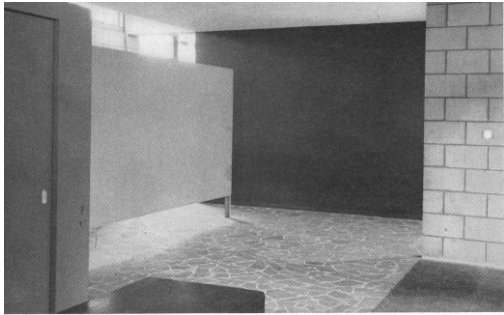
Uitvoeringslab Nagele

5.3		Exterieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf
5.4		Kerktoren, intern					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf

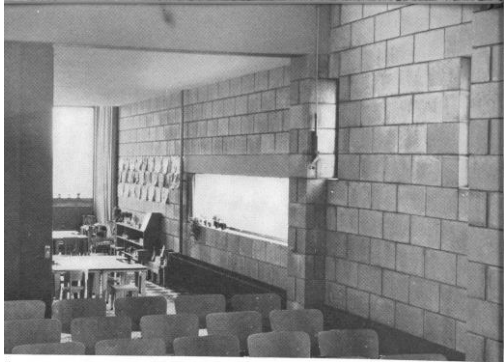
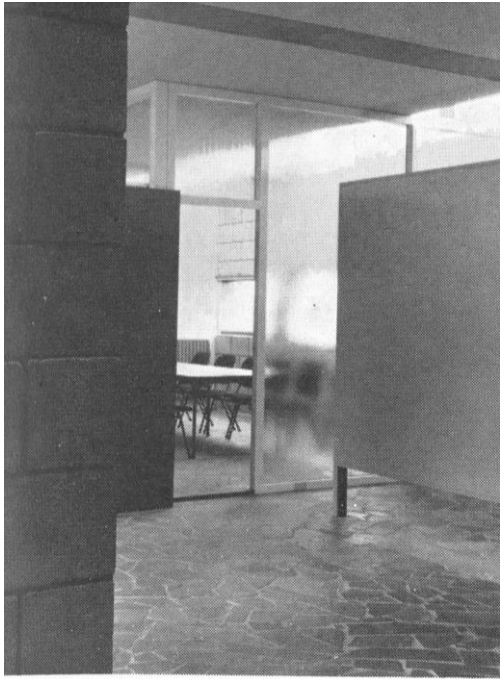
Uitvoeringslab Nagele

5.5		Exterieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf
5.6		Interieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf

Uitvoeringslab Nagele

5.7		Deurknoppen					Zijn nog dezelfde deurknoppen volgens Kees van der Sar (kerk)	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf
5.8		Interieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf
5.9		Interieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf

Uitvoeringslab Nagele

5.10		Interieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf
5.11		Interieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf

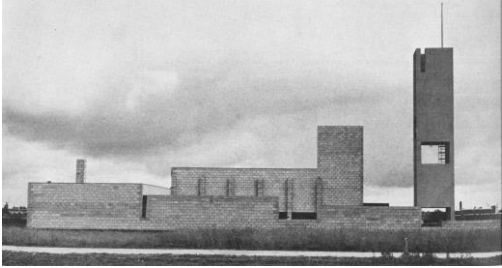
Uitvoeringslab Nagele

5.12		Interieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf
5.13		Kansel					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf

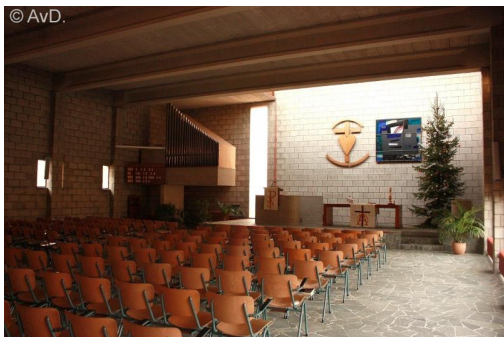
Uitvoeringslab Nagele

5.14		Orgel		Fonteyn & Gaal orgels		1960	Staat nog op oorspronkelijke plek, zie foto in laatste kolom. "Het orgel vertegenwoordigt geen waarde; het betreft hier een industrieel assemblageproduct, (mededeling orgeldeskundige RCE - dhr. W. Diepenhorst, 7 januari 2013. http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/u4/Nagele,%20Geref.%20Kerk.pdf "	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf
5.15		Exterieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf

Uitvoeringslab Nagele

5.16		Exterieur					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf
5.17		Entreeplein					Ja	Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', Bouwkundig Weekblad 79 (1961) 24, pp. 476-483.pdf

Uitvoeringslab Nagele

5.18		Stenen kruis (extern)					Ja	http://reliwiki.nl/index.php?title=Nagele,_Ring_15_-_Gereformeerde_Kerk
5.19		Glas-in-lood raam van Ned.Herv. Kerk (Ring 7)					Het kleine glas-in-lood raam uit de Ned.Hervormde kerk is hier te zien, zie 7.6 en 7.7	reliwiki: http://reliwiki.nl/index.php?title=Bestand:01428_Nagele_PKN._Gereformeed_1960_Ring_Westzijde_15_NOP._opname_04-01-2011_%C2%A9_Andr%C3%A9_van_Dijk_Veenendaal_(10).jpg
5.20		Houten christelijke symbool aan wand (kruis met hart)		Onbekend			Het symbool is niet op historische foto's gevonden. Vraag is ook of dit een kunstuiting is van voor 1970. Volgens Kees van der Sar van de kerk: 'Het symbool Geloof ,Hoop en Liefde is van de jaren 78 of 79.'	

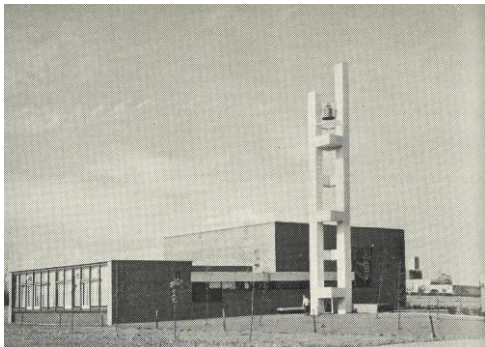
Uitvoeringslab Nagele

5.21		Mozaïek driehoek 'samen op weg kerk'					Onbekend of dit een kunstuiting van voor 1970. Op de reliwiki staat: De SoW-kerk in Nagele is in 1960 in gebruik genomen. Opdrachtgever was de Gereformeerde gemeente. Op historische foto's is dit mozaïek niet altijd te zien, kijk bijv bij 5.1	http://reliwiki.nl/index.php?title=Nagele,_Ring_15_-_Gereformeerde_Kerk
5.22		Interieur					Ja	

Uitvoeringslab Nagele

6.0	Geref. Kerk Vrijgemaakt De Akker (Ring 5)			Wouter van de Kuilen	Religieus	1959-1960	Ja	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, pp. 82-83
6.1		Exterieur					Ja	Kuilen, W. van de, 'Kerken te Nagele (N.O.P)' Bouwkundig Weekblad 81 (1963) 22, pp. 414-419.pdf Beeldbank RCE
6.2		Exterieur					Ja	Kuilen, W. van de, 'Kerken te Nagele (N.O.P)' Bouwkundig Weekblad 81 (1963) 22, pp. 414-419.pdf
6.3		Exterieur					Ja	Kuilen, W. van de, 'Kerken te Nagele (N.O.P)' Bouwkundig Weekblad 81 (1963) 22, pp. 414-419.pdf

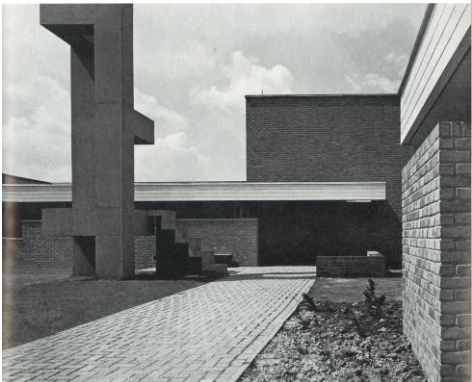
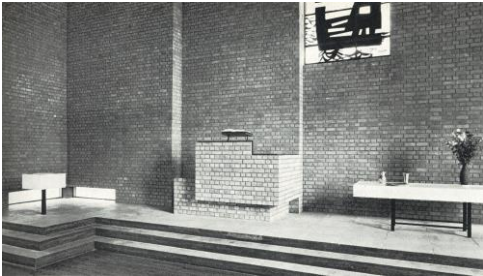
Uitvoeringslab Nagele

7.0	vm. Ned. Herv. Kerk , nu Kerk Noorse Broeders (Ring 7)			Wouter van de Kuilen	Religieus	1959-1960	Ja	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, pp. 82-83
7.1		Exterieur					Ja	Constandse, A.K., 'Het dorp met de glamour', Bouw (1964) 33, pp. 1134-1139.pdf
7.2		Groot glas-in-lood raam van buitenaf bezien					Nee, onbekend. Zie ook 7.7. en 7.13	Constandse, A.K., 'Het dorp met de glamour', Bouw (1964) 33, pp. 1134-1139.pdf

Uitvoeringslab Nagele

7.3		Exterieur						Ja	Constandse, A.K., 'Het dorp met de glamour', Bouw (1964) 33, pp. 1134-1139.pdf
7.4	 11. entree N-6, kerk, op de achtergrond het kerkje voor vrijgemakke gereformeerden	Exterieur						Ja	Constandse, A.K., 'Het dorp met de glamour', Bouw (1964) 33, pp. 1134-1139.pdf

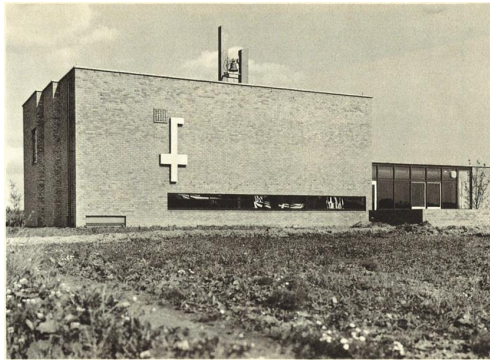
Uitvoeringslab Nagele

7.5		Exterieur					Ja	Constandse, A.K., 'Het dorp met de glamour', Bouw (1964) 33, pp. 1134-1139.pdf
7.6		Klein glas-in-lood raam van binnenuit gezien					Ja, maar niet meer op oorspronkelijke plaats, maar in de Gereformeerde kerk, Ring 15 aan de muur van de kerkruimte, nabij de kansel, zie 5.19. Bron: Kees van der Sar van de Geref.kerk (Ring 15)	Constandse, A.K., 'Het dorp met de glamour', Bouw (1964) 33, pp. 1134-1139.pdf
7.7		Klein en groot glas-in-lood raam samen (7.2 en 7.6 samen op 1 foto)					Niet meer op de oorspronkelijke plek. Het kleine raam hangt in de Gereformeerde kerk, Ring 15 aan de muur nabij de kansel, zie 5.19. Grote raam is vindplaats onbekend, zie 7.2	Kuilen, W. van de, 'Kerken te Nagele (N.O.P)' Bouwkundig Weekblad 81 (1963) 22, pp. 414-419.pdf

Uitvoeringslab Nagele

7.8		Plek waar grote Glas in lood raam zich bevond					Grote glas-in-lood raam zit niet meer op oorspronkelijke plek. Foto is gemaakt op 29 november 2013. Onbekend waar het glas zich bevindt	Foto van Reliwiki
7.9		Plek waar grote Glas in lood raam zich bevond van dichtbij gezien					Idem	Beeldbank RCE
7.10		Wit kruis op gevel					Ja, zit nog op oorspronkelijke plek	Beeldbank RCE

Uitvoeringslab Nagele

7.11		Breed glas-in-lood raam					Nee, het glas-in-lood bevindt zich niet meer op de originele plek. Onbekend waar het glas zich bevindt	Woensel, J.T.W.H. van, Kerkopbouw en kerkbouw in de IJsselmeerpolders, Lelystad 1996 pp.159-164.pdf
7.12	 Westelijke gevel van de Hervormde kerk te Nagele. De uitspringende nissen van het liturgisch gedeelte zijn aan de Noordelijke muur links duidelijk af te lezen. Rechts de aansluitende zaalruimte. - Foto 'Publicum', Hilversum.	Breed glas-in-lood raam en wit kruis gevel					Het witte kruis wel, het brede gals-in-lood raam niet meer	Overbosch, W.G., 'Over de Hervormde kerk te Nagele; , radiotoespraak I.K.O.R. op 21 januari 1962, in Mededelingen G. van der Leeuw-stichting (1961) 21, pp. 908-915.pdf

Uitvoeringslab Nagele

7.13		Groot glas-in-lood raam van binnenuit gezien					Nee, onbekend. Zie ook 7.7. en 7.11	Overbosch, W.G., 'Over de Hervormde kerk te Nagele'; , radiotoespraak I.K.O.R. op 21 januari 1962, in Mededelingen G. van der Leeuwstichting (1961) 21, pp. 908-915.pdf
8.0	School met de bijbel (Ring 11)	Prot-chr. school		Aldo van Eyck en Daniël van Ginkel	Onderwijs	1958	Ja	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, pp. 79-81
8.1	 to 40 van 43	Exterieur					Ja	http://www.ansichtkaartenvandezeebodem.nl/index.php/ansicht-gallery/nagele?page=1

Uitvoeringslab Nagele

8.2		Tegels						Camp, D.L., en Kamphuis, M.I., Architectuur en stedenbouw in Flevoland. Urk 1850-1940. Noordoostpolder 1942-1962, Zwolle 1992 pp. 58-64, 75, 102-103, 105, 113, 118.pdf
9.0	Tarwehof			Aannemers, Gerard Schouten & Gerrit de Jonge	Woningbouw	1966-1973	Ja	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, p. 78
9.1 / 9.2	 PREV J.F. de J. GROEVEN UIT NAGELE Foto 11 van 43 CLOSE X	Glazen bouwstenen motief					Ja, het glazen bouwstenen motief bevindt zich op de originele plaats	http://www.ansichtkaartenvandezeebodem.nl/index.php/ansicht-gallery/nagele?page=6

Uitvoeringslab Nagele

								
10.0	Karwijhof			Lotte Stam-Beese & Ernest Groosman	Woningbouw	1958	Ja	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, p. 76
10.1	Woningen 	Overzicht woonhof					Ja	Gemeente Noordoostpolder

Uitvoeringslab Nagele

10.2	Woningen Foto 26 van 43	Exterieur					Ja	http://www.ansichtkaartenvandezeebodem.nl/index.php/ansicht-gallery/nagele?page=6
10.3	Woningen Foto 27 van 43	Exterieur					Ja	http://www.ansichtkaartenvandezeebodem.nl/index.php/ansicht-gallery/nagele?page=6
10.4		Woonhof						http://www.geheugenvannederland.nl/?/zoom/index/&language=nl&i=http%3A%2F%2Fresolver.kb.nl%2Fresolve%3Furn%3Durn%3Aagv%3ARIJK02%3ANG-1987-12-2%26size%3Dlarge

Uitvoeringslab Nagele

10.5	Grasveld 	Woonhof					Ja	http://www.geheugenvannederland.nl/?/zoom/index/&language=nl&i=http%3A%2F%2Fresolver.kb.nl%2Fresolve%3Furn%3Durn%3Aagv%3ARIJK02%3ANG-1987-12-2%26size%3Dlarge
10.6	Rond 1960 straatbeeld in kleur 	Overzicht woonhof					Ja	Afbeelding: PVA Karwijhof Nagele maart 2014, Vereniging Hendrick de Keyser
10.7	Voorgevels in 2012 	Exterieur					Ja	Afbeelding: PVA Karwijhof Nagele maart 2014, Vereniging Hendrick de Keyser

Uitvoeringslab Nagele

10.8	Voorgevels detail in 2012 	Exterieur					Ja	Afbeelding: PvA Karwijhof Nagele maart 2014, Vereniging Hendrick de Keyser
10.9	Achtergevel 2012 	Exterieur					Ja	Afbeelding: PvA Karwijhof Nagele maart 2014, Vereniging Hendrick de Keyser
10.10		Philite deurklinken					Ja	Afbeelding: PvA Karwijhof Nagele maart 2014, Vereniging Hendrick de Keyser

Uitvoeringslab Nagele

10.11		Mogelijk oorspronkel ijke hardboard plafonds 1e verd.					Ja	Afbeelding: PvA Karwijhof Nagele maart 2014, Vereniging Hendrick de Keyser
10.12		Originele schouw					Ja	Afbeelding: PvA Karwijhof Nagele maart 2014, Vereniging Hendrick de Keyser

Uitvoeringslab Nagele

10.13		originele borstwering schrootjes achtergevel (schuur)					Ja	Afbeelding: PvA Karwijhof Nagele maart 2014, Vereniging Hendrick de Keyser
10.14		Origineel lavet					Ja	Afbeelding: PvA Karwijhof Nagele maart 2014, Vereniging Hendrick de Keyser

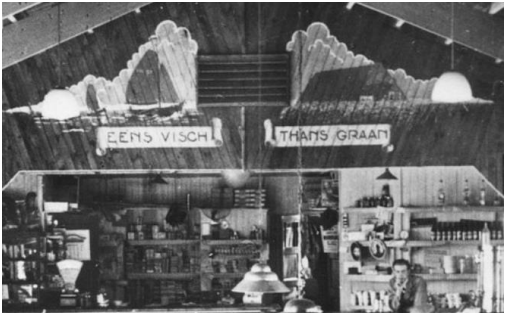
Uitvoeringslab Nagele

10.15		Originele schouw 2					Ja	Afbeelding: PvA Karwijhof Nagele maart 2014, Vereniging Hendrick de Keyser
10.16		Originele glazen pui					Ja	Afbeelding: PvA Karwijhof Nagele maart 2014, Vereniging Hendrick de Keyser

Uitvoeringslab Nagele

10.17		Exterieur					Ja	Camp, D.L., en Kamphuis, M.I., Architectuur en stedenbouw in Flevoland. Urk 1850-1940. Noordoostpolder 1942-1962, Zwolle 1992 pp. 58-64, 75, 102-103, 105, 113, 118.pdf
11.0	Begraafplaats		Mien Ruys	Funerair			Ja	Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., Nagele. Een moderne erfenis, Amersfoort 2016, p. 75
11.1		Kruis					Ja, dit is het kruis van de Sint Isidoruskerk dat op het dak stond, zie 2.6 (bron Anjo Geluk)	http://www.youtube.com/watch?v=GLycppT4_SQ
12.0	Overig							

Uitvoeringslab Nagele

12.1 en 12.2	 	Pioniers- barak. Muur- schildering "EENS VISCH, THANS GRAAN"	Onbekend				De pioniersbarakken zijn gesloopt nadat de bouw van Nagele was afgerond. Het is dus zeer waarschijnlijk dat deze muurschildering niet meer bestaat. Op de foto's is te zien dat in het centrum van de muurschildering ooit een rooster heeft gezeten (niet duidelijk of dit een latere aanpassing is).	http://www.emmeloord.info/nagele
12.3		Letters NAGELE	Onbekend				De letters staan waarschijnlijk voor de pioniersbarakken en bestaan waarschijnlijk niet meer	http://www.emmeloord.info/nagele
12.4		Overzicht kamp					Gesloopt	http://www.emmeloord.info/nagele

Bijlage 2

Krantenartikel Uit: Stentor <http://destentor.nl/regio/noordoostpolder/kunst-uit-de-gymzaal-van-nagele-gered-1.3158851>

nieuws vanuit jouw wereld

Abonneren | E-Paper | Webwinkel

6 weken voor €9,95 + gratis tijdschriften

Abonneer je nu!

HOME & REGIO ▾

ALGEMEEN ▾

SPORT ▾

FOTO

VI

Regio > Noordoostpolder > Kunst uit de gymzaal van Nagele gered

Kunst uit de gymzaal van Nagele gered

04 december 2010 | Laatste update: 04 december, 07:06

1

Facebook Twitter Google+

NAGELE - De slopershamer gaat volgende week echt aan de slag met het oude wijk sportgebouw in Nagele. Dankzij gymlerares Marianne van Maanen en het Prins Bernhard Fonds is het kunstwerk van de architect Geytenbeek gered.

Van Maanen heeft wel haar twijfels als het talud van de gracht door Nagele de alternatieve locatie wordt voor het reliëf van de sportende kinderen. "Het moet eigenlijk staan, vind ik", zegt Van Maanen, die gisteren zelf aanwezig was bij het 'inpakken' van het kunstwerk, dat inmiddels eigendom is van Dorpsbelang Nagele. De sloper zal de oude gymzaal als het ware rond het kunstwerk afbreken. Timmer- en aannemersbedrijf Meijer heeft het ingepakt met noppenfolie en een frame. "Er kan echt niets mee gebeuren. Het is absoluut veilig", zegt Hilko Meijer. foto Hans Veenhuis

Flevoland

Flevoland

© de Stentor, op dit artikel rust copyright.

Facebook Twitter Google+ LinkedIn

Bijlage 3 Literatuurlijst

Artikelen

- Anoniem, 'R.k. Isidoruskerk te Nagele (N.O. polder)', *Katholiek Bouwblad* 31 (1964) 21, pp. 490-493. PDF
- Blom, A., en Geest, J. van, 'Nagele, modern dorp in de Noordoostpolder', *Vitruvius* 4 (2011) 14, pp. 34-38. PDF
- Blom, A., en Timmer, P., 'Een grensverleggend dorp', *Tijdschrift van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed*, 2014, nr.2, pp.16-17.
- Broek, J.H. van den, en Bakema, B.J., 'Gereformeerde kerk te Nagele', *Bouwkundig Weekblad* 79 (1961) 24, pp. 476-483.
- Broekhuizen, D., 'Verstedelijking van de lege ruimte. Ontwerpen van Rietveld voor Nagele en Zuidwijk', *De Architect* 26 (1995) 2, pp. 30-37.
- Constandse, A.K., 'Het dorp met de glamour', *Bouw* (1964) 33, pp. 1134-1139. PDF
- Dettingmeijer, R., 'De kerk uit het midden: van godshuis tot 'een ander huis'. Het belang van de kerken in de Wederopbouw', *KNOB Bulletin* 101 (2002) 1, pp. 1-15. PDF
- Dunnebie, J., 'Café-restaurant te Nagele', *Bouw* (1964) 33, pp. 1140-1141. PDF
- Engel, H., 'Het verlangen naar stijl. Tussen biologie van een rechthoek en geometrie van een kreeft', *Oase* (1990) 26/27, pp. 26-45. PDF
- Hemel, Z., 'Boerentuin staat model voor Noordoostpolder', *Wonen-TA/BK* (1983) 20, pp. 20-27.
- Hendriks, B., 'Vereniging van Beoefenaars der Monumentale Kunsten', *Forum* 8 (1953) 10, p. 304
- Hendriks, B., 'In Amsterdam zoekt men naar kale muren', *Forum* 9 (1954) 6, p. 240-247
- Hendriks, B., Zes jaar verzetsmonumenten, *Forum* (1952) pp. 205-206
- Hendriks, B., Glas in beton, *Cement* 9 (1957) pp. 26-27
- Hendriks, B., Glas in beton, *Bouw* (1960) pp. 230-233
- Hendriks, B., 'Uitgesteld afstel', *Op Steiger* 1 (1961) 1, p. 13-31
- Hendriks, B., 'Glas in beton', *Cement* (1965) nr. 7, pp.431-435
- Kuilen, W. van de, 'Kerken te Nagele (N.O.P)' *Bouwkundig Weekblad* 81 (1963) 22, pp. 414-419. PDF

Petri, C., 'Eigenlijk ben ik een boetseuse.', Interview met Teus van de Berg, <http://www.vriendenvandebakenes.nl/interviews>, geraadpleegd mei 2014

Saal, C.D., 'Een bijzonder dorp, dat is het en dat blijft het. De glamour van Nagele (NOP) opnieuw beschouwd', in: W.F. Heinemeijer, H.J. Heeren, C.D. Saal e.a. (red.), *50 jaar actief achter de Afsluitdijk*, Amsterdam 1986, pp. 85-118.

Velzen, Endry van, 'De parallelle stad. Aspecten van het stedenbouwkundige werk van Aldo van Eyck', *Oase* (1990) 26/27, pp. 46-63. PDF

Werkgroep uit de Vereniging "de 8", 'Een plan voor het dorp Nagele', *Forum* 7 (1952) 6/7, pp. 172-178. PDF

Wetering, H. van de, 'Einde van een ideaal', *Het Financiële Dagblad* 20 juni 2009. PDF

Boeken

Anoniem, *Frank Nix, schilder en beeldhouwer*, Rotterdam 1995

Blankesteijn, H.R., en Overbosch, W.G., *Een hut om in te schuilen. Kerken van nu en morgen*, Baarn 1964. PDF pp. 130-131

Boer, N. de, en Lambert, D., *Woonwijken. Nederlandse stedenbouw 1945-1985*, Rotterdam 1987. PDF pp. 46-48

Burkom, F., Spoelstra, Y., Vermaat, S. (red) e.a. *Kunst van de wederopbouw Nederland 1940-1965, Experiment in opdracht*, Rotterdam 2013

Camp, D.L., en Kamphuis, M.I., *Architectuur en stedenbouw in Flevoland. Urk 1850-1940. Noordoostpolder 1942-1962*, Zwolle/Zeist 1992. PDF pp. 58-64, 75-76, 102-105, 112, 118.

Haartsen, T., *De wand des tijds. Monumentale kunst rond de jaren 50*, Nuth 2002

Hemel, Z. en Rossem, V. van, *Nagele. Een collectief ontwerp 1947-1957*, Amsterdam 1984. PDF

Hoogveld, C. (red), *Glas in lood in Nederland 1817-1968, 's Gravenhage/ Zeist* 1989, pp. 251-252

Ibelings, H., Van den Broek en Bakema 1948-1988. Architectuur en stedenbouw. De functie van de vorm, uitgave bij tent. Rotterdam(Nederlands Architectuurinstituut) 2000. PDF pp. 146-167

Jansen, W., *Kunstopdrachten van de Rijksgebouwendienst na 1945*, Rotterdam 1995.

Kuiper, J.A., *Visueel en dynamisch. De stedenbouw van Granpré Molière & Verhagen. 1915-1950*, Delft 1991. PDF pp.141-157, 177-184.

Kuipers, M. (red.), *Toonbeelden van de wederopbouw. Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland*, Zwolle 2002. PDF pp. 55.

Lange, E. de, *Sober en solide. De wederopbouw van Nederland. 1940-1965*, Rotterdam 1995. PDF pp.145-155

Lefavre, L. en Tzonis, A., *Aldo van Eyck. Humanist Rebel. Inbetweening in a Postwar World*, Rotterdam 1999. PDF pp. 85-89

Ligtelijn, V., *Aldo van Eyck. Werken*, Bussum 1999. PDF pp. 84-87

Oosterbaan, W., *Nagele. Situatie gewijzigd. Een modernistisch dorp in de polder*, Rotterdam 2006.

Het Oversticht, *De Noordoostpolder-dorpen. DNA van een dorp als bouwsteen voor de toekomst. 1*, Olst 2010, pp. 106-117. PDF

Peet, C. van der en Steenmeijer, G (red.), *De Rijksbouwmeesters*, Rotterdam 1995

Spaanstra- Polak, B. *Teken aan de wand*, Utrecht [1963], p. 43-48

Steensma, R., *Beeldende kunst van Berend Hendriks in Nederlandse kerken*, Overdruk uit Jaarboek voor Liturgie-onderzoek nr. 1, 1985, pp.135-172

Stenvert, R., en Kolman, C., *Monumenten in Nederland. Flevoland*, Zeist 2006, pp. 68-70. PDF

Stuvel, H.J. *Bouwen op nieuwe bodem*, Assen 1967. PDF pp. 117 - 122

Tolboom, H.J. , met bijdragen van Huibert Borsje. *Onvermoede weelde , natuursteeengebruik in Rotterdam 1850-1965*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2012

Umberto Barbieri, S. (red.), *Architectuur en Planning. Nederland 1940-1980*, Rotterdam 1983. PDF pp. 10-24, 47, 63, 155.

Veen, A. van, *Nagele*, Amsterdam 1988.

Wal, C. van der, *In praise of common sense. Planning the ordinary. A physical planning history of the new towns in the IJsselmeerpolders*, dissertatie Rijksuniversiteit Groningen, Rotterdam 1997.

Woensel, J.T. W.H. van, *Nieuwe dorpen op nieuw land. Inrichting van de dorpen in Wieringermeer, Noordoostpolder, Oostelijk en Zuidelijk Flevoland*, Lelystad 1999. PDF pp. 148- 153

Woensel, J.T.W.H. van, *Kerkopbouw en kerkbouw in de IJsselmeerpolders*, Lelystad 1996. PDF pp. 160-164.

Zijl, I. van, *Gerrit Rietveld*, Londen/New York 2010. PDF 147-153

Film

Louis van Gasteren, *Een nieuw dorp op nieuw land*, documentaire 1960

Louis van Gasteren en Joke Meerman, *Terug naar Nagele*, documentaire 2012

Lezingen

Bakema, J.B., *Van stoel tot stad. Een verhaal over mensen en ruimte*, televisiezingen in de reeks 'Van Stoel tot Stad' 1962-1963, Zeist/Antwerpen 1964.

Overbosch, W.G., 'Over de Hervormde kerk te Nagele', radiotoespraak I.K.O.R. op 21 januari 1962, in: *Mededelingen G. van der Leeuw-stichting* (1961) 21, pp. 908-915. PDF

Overbosch, W.G., 'Over de Gereformeerde kerk te Nagele', radiotoespraak I.K.O.R. op 28 januari 1962, in: *Mededelingen G. van der Leeuw-stichting* (1961) 21, pp. 916-922. PDF

Rapporten

Beginnelsen van kerkbouw, rapport uitgebracht aan de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk (1954). PDF

Wal, C. van der, Bruggenkamp, J.W.C., en Oterdoorn D.P., De ruimtelijke opbouw van de Noordoostpolder. De jongere bouwkunst en stedenbouw in de Noordoostpolder, Monumenten Inventarisatie Project 1942-1962, augustus 1992. PDF 135-144

Blom, A., Jansen, B., Heide, M. van der, De typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken, Rijksdienst voor de Monumentenzorg Zeist, april 2004. PDF (2 pag)

Blom, A., Timmer, P., en Zwikstra, W., *Nagele. Een moderne erfenis*, Amersfoort 2016

Burkom, F. van, 'Jacob en het gevecht met de Engel' (1960) Berend Hendriks, ICN 08-02-2007 PDF

Buro Mien Ruys Tuin & Landschapsarchitecten en BASTA Urbanism, *Uitvoeringslab Nagele: Groenstructuurplan Nagele*, maart 2012. PDF

81

Frank, C.J.B.P., Bouw- en kleurhistorisch analyse en waardebeoordeling, de voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 Nagele, Monumenten Advies Bureau Nijmegen, oktober 2013. PDF

Huisman, G.G.H., Verslag interview Paula Crombeen en Rien van der Velde, bewoners Klaverhof nr. 5 en Karwijhof nr. 1, Nagele, d.d. december 2014

KAW architecten en adviseurs, *Dorpsvisie Nagele*, maart 2012. PDF

Meeteren, H. van, 'De geest leidt het schip', een categoriale studie en waardestelling van kerken en kapellen uit de Wederopbouw (1945-1965) RDMZ Zeist september 1999

Ministerie van Infrastructuur en Milieu, *35 icons of Dutch spacial planning/35 iconen van ruimtelijke ordening in Nederland*, september 2012. PDF

Monumenten Adviesbureau, *De voormalige Titus Brandsmaschool Ring 1 in Nagele. Bouw- en kleurhistorische analyse en waardenbeoordeling*, oktober 2013. PDF

<http://www.leveninhetvierkant.com/NageleTranscript.pdf>, 25 november 2013. Birthe Khomans

Interviews

13 november gesprek met Paula Crombeen, eerste bewoonster Klaverhof nr. 5 Nagele in 1957 en nog steeds (anno 2014) woonachtig ter plekke; Geertje Huisman en Peter Timmer

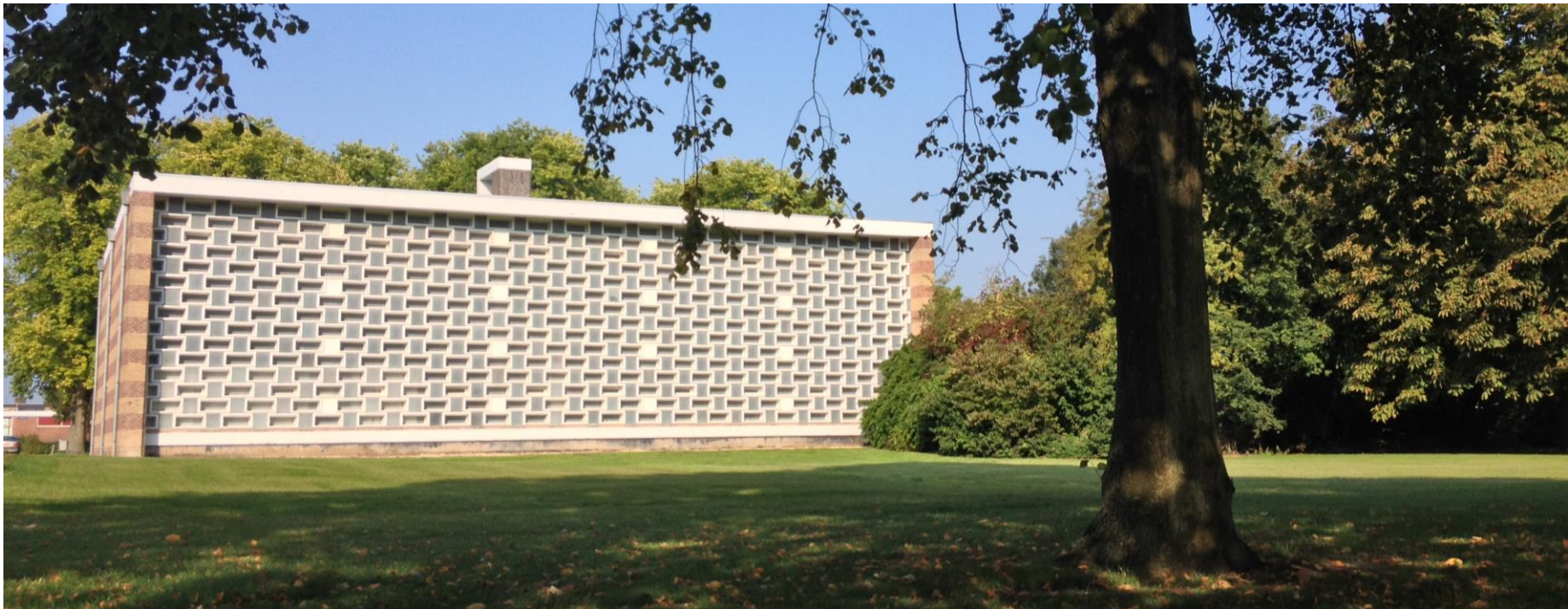
13 november gesprek met Rien van der Velde, oud bewoner Karwijhof nr. 1, Nagele van 1959-1979; Geertje Huisman en Peter Timmer

Uitvoeringslab Nagele

Websites

Ansichtkaarten van de zeebodem
Emmeloord info
Reliwiki
Geheugen van Nederland
Beeldbank RCE
Nagele
Museum Nagele
De Stentor

<http://www.ansichtkaartenvandezeebodem.nl/index.php/ansicht-gallery/nagele?page=1>
<http://www.emmeloord.info/index.php/nl-NL/kamp-nagele>
www.reliwiki.nl
<http://www.geheugenvannederland.nl>
<http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/>
www.nagele.nl
<http://www.museumnagele.nl/>
<http://destentor.nl/>

COLOFON

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Programma Visie Erfgoed en Ruimte, Kiezen voor Karakter

Auteurs: Geertje Huisman, Violet Meerdink

November 2016

Met dank aan:

Anjo Geluk, Museum Nagele
Vrijwilligers Museum Nagele
Rutger Bergboer, Dorpsbelang Nagele
Kees van der Sar, PKN Nagele
Dorpsmagazine Nagelezen
Rien van der Velde, oud-bewoner Karwijhof
Vereniging Hendrick de Keyser
Arjen van den Berg, gemeente Noordoostpolder
Willemijn Zwikstra, RCE
Peter Timmer, RCE

83

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

PROVINCIE FLEVOLAND